

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюро

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

ПРЕЗИДЕНТТИК ШАЙЛОО
2017 - жылдын 15 - октябры

ЕККУ/ДИАУБ шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясынын
жыйынтыктоочу отчету

Варшава
8 – март, 2018 – жыл

МАЗМУНУ

I.	КЫСКАЧА МАЗМУНУ	1
II.	КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК БИЛДИРҮҮ	5
III.	ТҮЗҮЛГӨН АБАЛ ЖАНА САЯСИЙ КОНТЕКСТ	6
IV.	ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗ	6
V.	ШАЙЛООНУ УЮШТУРУУ	8
VI.	ДОБУШ БЕРҮҮЧҮЛӨРДҮ КАТТОО	10
VII.	ТАЛАПКЕРЛЕРДИ КАТТОО	12
VIII.	ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮНҮН ЧӨЙРӨСҮ	14
IX.	ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮН КАРЖЫЛОО	17
X.	ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫ	18
	A. Мыйзам механизмдери жана ЖМКлардын абалы	18
	B. Шайлоо өнөктүгүн чагылдыруу	20
XI.	УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ	21
XII.	КООМДУК ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР	22
XIII.	АРЫЗДАНУУЛАР ЖАНА ДАТТАНУУЛАР	23
XIV.	ШАЙЛОО КҮНҮ	25
	A. Шайлоо участкаларын ачуу жана добуш берүү	25
	B. Добуштарды эсептөө	28
	C. Жыйынтыктарды чыгаруу	29
XV.	ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ ОКУЯЛАР	30
XVI.	РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР	31
	A. Приоритеттүү Рекомендациялар	31
	B. Башка Рекомендациялар	32
	ТИРКЕМЕ – ШАЙЛООНУН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ	35
	ТИРКЕМЕ: ЭЛ АРАЛЫК ШАЙЛООНУ БАЙКОО МИССИЯСЫНА КИРГЕН БАЙКООЧУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ	36
	ЕККУ/ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ	43

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

ПРЕЗИДЕНТТИК ШАЙЛОО

2017 – жылдын 15 - октябры

ЕККУ/ДИАУБ шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясынын жыйынтыктоочу отчету¹

I. КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын (БШК) чакыруусунан улам, ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу (ДИАУБ) 15-октябрда өтүүчү президенттик шайлоого байкоо жүргүзүү үчүн шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясынын (ШБМ) түзүлгөндүгү тууралуу 5-сентябрда кабарлады. ДИАУБ ШБМ шайлоо процессинин ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге, демократиялык шайлоолорду өткөрүү боюнча эл аралык милдеттенмелерге жана стандарттарга, ошондой эле улуттук мыйзамдарга шайкеш келүүсүн баалады. Шайлоо күнүнө байкоо жүргүзүү үчүн ДИАУБ ШБМ өз аракеттерин ЕККУ Парламенттик Ассамблеясынын, Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясынын жана Европа Парламентинин делегациялары менен биргеликте, Эл аралык шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясын (ЭШБМ) түздү.

ЭШБМ 2017 – жылдын 16-октябрында чыгарган Божомол натыйжалар жана корутундулар тууралуу билдирмесинде «Өткөрүлгөн Президенттик шайлоо демократиялык институттардын бекемделишине жана мамлекеттик бийликтин учурдагы президенттин колунан шайлоонун негизинде утуп чыккан президентке ырааттуу өткөрүп берүүгө өбөлгө түздү. Шайлоо атаандаштыкта өттү, добуш берүүчүлөргө талапкерлердин арасынан татыктуусун тандап алууга жана талапкерлер тарабынан шайлоо өнөктүгүн эркин өткөрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Кээ бир учурларда, административдик ресурстун колдонулгандыгы, добуш берүүчүлөрдү басмырлагандыгы жана добуштарды сатып алгандыгы тууралуу маалыматтар келип түштү. Мындай көрүнүштөр бир топ тынчсызданууну жаратууда. Шайлоо өткөрүүнүн техникалык аспектилери жакшы жөнгө салынганына карабастан, шайлоого байланышкан талаштардын БШК тарабынан териштирилүүсү айрым учурларда калыстыкты жарата алган жок. Өткөрүлгөн теледебаттар кененирээк плюрализмге салым кошконуна карабай, өзүн-өзү цензуралоо жана шайлоо өнөктүгүн редакциялык чагылдыруунун чектелгендиги жалпыга маалымдоо каражаттарынын (ЖМК) эркиндигинде жетишпестиктер бар экенинен кабар берди. Добуш берүүнүн купуялуулугун сактоодо көйгөйлөр болгонуна карабай, байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын басымдуу көпчүлүгүндө шайлоонун тартиби жана уюштурулуусу жакшы болду. Добуштарды эсептөөдө жана жыйынтык чыгаруунун алгачкы баскычтарында көптөгөн жана олуттуу процедуралык көйгөйлөр байкалды» деген жыйынтыкка келген.

2017- жылдын июнь айында бир топ өзгөртүүлөргө дуушар болгон мыйзамдар тутуму, шайлоо күнү аткарыла турган процедуралар, шайлоочулардын тизмелери менен иштөөгө жана шайлоочуларды аныктоого байланышкан маселелерди жетиштүү жөнгө салат. Шайлоо өнөктүгүн өткөрүү, шайлоо өнөктүгүн каржылоо, коомдук байкоочулар жана даттанууларды жөнгө салуу жөнүндөгү жоболор так эмес же түшүнүүгө татаал, ал эми кээ бир учурларда, эл аралык стандарттарга туура келбейт. Атап айтканда, административдик ресурсту колдонууну

¹ Англис тилиндеги түп нускасы бирден-бир расмий документ болуп эсептелинет. Расмий эмес котормолор кыргыз жана орус тилдеринде жеткиликтүү.

алдын алуу боюнча чаралар так көрсөтүлгөн эмес жана мамлекеттик сектордо иштегендердин басмырлоого жана мажбурлоого каршы коргонуу чарасы каралган эмес. Шайлоо өнөктүгүнүн эрежелерин бузуу учурларын аныктоо жолдору так эмес жана аларга каршы тиешелүү жазаларды колдонуунун системасы жок. Добуштарды сатып алууну жок кылуу жолдору мыйзамдарда каралбагандыктан, ЕККУ/ДИАУБдун буга чейинки рекомендациялары аткарылбай келет.

БШКнын отурумдары мазмундуу жана кенен талкуулар менен өтүп, кызыкдар тараптар үчүн ачык болду. Техникалык маселелер боюнча чечимдердин көпчүлүгү бир добуштан кабыл алынган болсо, ал эми негизги талапкерлердин үстүнөн келип түшкөн даттануулар боюнча БШК мүчөлөрүнүн добуштары айырмаланып жатты. БШК мүчөлөрүнүн айрым талапкерлердин тарабын талашкандыгы БШКнын бейтараптыгына терс таасирин тийгизди. Аймактык жана участкалык шайлоо комиссияларынын (АШК жана УШК) деңгээлинде шайлоого болгон техникалык даярдык жакшы уюштурулган. ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын көпчүлүгү төмөнкү деңгээлдеги шайлоо комиссияларынын бейтараптуулугунда шек жок экендигин билдиришкен. Шайлоо күнү байкалган бир топ көйгөйлөр УШК мүчөлөрүнүн жетиштүү деңгээлде окутуудан өтпөгөнүнөн кабар берет.

Добуш берүүчү жайлардын мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жеткиликтүү болушу мыйзамда көрсөтүлгөнүнө карабастан, байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын көпчүлүгүндө мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга ыңгайлуу шарттар түзүлгөн эмес. Байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын көпчүлүгүндө, көрүү мүмкүнчүлүгү начар болгон шайлоочулар үчүн көмөкчү аспаптар менен камсыз кылынгандыгы оң өзгөрүү катары белгиленет. ЭШБМ маектешкен адамдардын көпчүлүгү БШКнын мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын шайлоого катышуусун ыңгайлаштыруу боюнча аракеттерин жактыргандыгы тууралуу билдиришкен.

Эркинен ажыратылган жана соттук негизде укугу чектелген адамдардын Шайлоо жөнүндөгү мыйзамдын негизинде шайлоого болгон укугунан ажыратылгандыгы эл аралык стандарттарга туура келбейт. ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдар шайлоочуларды каттоо жана тактоо системасынын туура жана ачык-айкын экендигине жалпысынан ишенгендиги, шайлоочулардын тизмесин коомчулук тарабынан көзөмөлгө алынып, ачык-айкындуулуктун жогорулашына өз салымын кошкондугу тууралуу билдиришкен. Бирок, шайлоо күнү шайлоочулар өздөрүнүн аттарын тизмеден таба албагандыктан, кайра артка кайтарылгандыгы бир нече учурларда байкалган. Жарандардын көпчүлүгү, негизинен өлкө аймагынан тышкары болгондуктан, шайлоочулардын тизмесине кирүүнүн негизги талабы болгон биометрикалык каттоодон өтпөй калып, добуш берүү укугунан ажырап калышты. БШК президенттик шайлоодо добуш берген жарандардын тизмесин жарыялады.

Шайлоого 11 талапкердин, анын ичинде 1 аял кишинин катышуусу шайлоочулар үчүн кеңири тандоо мүмкүнчүлүгүн түздү. Дагы 48 талапкер каттоодон өтпөй калган же президенттик кызматка ат салышуудан баш тарткан. Талапкерлигин көрсөтүү процессинин татаалдыгынан, жактоочулардын кол тамгаларын чогултууда жана аларды БШК тарабынан тастыктоодо колдонулган ыкмалардан улам каттоо процессинин инклюзивдүүлүгү татаалдатылды. Талапкерди тизмеден чыгаруу үчүн мыйзамда дагы деле көп негиздер каралган.

Талапкерлер, негизинен, шайлоо өнөктүгүн эркин өткөрө алышты. Шайлоону өткөрүү процессинде мамлекеттик имараттарга жакын жерлерде чогулууга Бишкек шаарынын жетекчилиги тарабынан тыюу салынганы менен, жалпысынан алганда, жыйын өткөрүү эркиндиги сакталды. Шайлоо өнөктүгү тынч өттү, бирок, убакыттын өтүшү менен бирге эреже бузуулар жөнүндө маалыматтар айтылып, айрым карама-каршылыктар келип чыкты. Мамлекеттик кызматкерлер, анын арасында мөөнөтү бүтүп бараткан президент, шайлоо өнөктүгүнө каттуу аралашып кетишти. ДИАУБ ШБМ административдик ресурстарды туура

эмес пайдалануу, добуш берүүчүлөргө кысым көрсөтүү жана добуштарды сатып алуу боюнча ишенимдүү маалыматтарды алды. Шайлоонун өтүшү оппозициялык саясатчыларга жана алардын жактоочуларына каршы ачылган бир нече кылмыш ишинин каралышы менен коштолду.

Мыйзамга киргизилген соңку өзгөртүүлөргө ылайык, шайлоо өнөктүгүнө багытталган өздүк жана келип түшкөн каражаттарды пайдалануу боюнча чектөөлөр бир топ жогорулап, ал эми өнөктүккө сарпталган каражаттар боюнча чектөөлөр алынып салынган. Бул шайлоочулардын тандоо эркиндигинин жана талапкерлердин бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн бошоңдошуна алып келиши ыктымал. Талапкерлердин шайлоо өнөктүгүн каржылоо тууралуу отчеттору БШКнын аудит тобу тарабынан тескелет, бирок отчетторду жана аудиттин жыйынтыктарын коомчулукка жарыялоо боюнча талаптар коюлган эмес. Шайлоо өнөктүгүн каржылоого болгон ачык-айкындуулуктун жетишпегендиги байкалып турду. Шайлоо өнөктүгүн каржылоо эрежелерин бузууну алдын алуу жана эреже бузуунун оордугуна жараша чара көрүү мыйзамда каралган эмес.

Конституция сөз эркиндигине кепилдик берет жана Кылмыш-жаза Кодексинин негизинде жалаа жабуу деген айып менен куугунтоого тыюу салынгандыгына карабастан, президент бул укукту ашыкча колдонгон учурлары байкалган. Жалаа жабуу деген айып менен ЖМКлар менен журналисттерге коюлган айыптоолордун көбөйгөндүгү коомду түйшөлткөн маселелер боюнча ачык дебаттардын өтүшүнө терс таасирин тийгизип, журналисттер арасында өзүн-өзү цензуралоону пайда кылды. Шайлоо учурунда Кылмыш-жаза Кодексинин «улуттук (этникалар аралык), расалык, диний же аймактар аралык кастыкты козутуу» жөнүндөгү беренелеринин ашыкча колдонулушу сөз эркиндигине олуттуу зыян келтирди.

ЖМКлардан бейтарап маалымат берүү, талапкерлерге бирдей мамиле жасоо талаптары мыйзамда каралган. Бирок, ЖМКлар тарабынан бул мыйзамдын сакталышын камсыз кылууда бир дагы институционалдык мониторинг жүргүзүлгөн жок. ДИАУБ ШБМдин ЖМКларга жасаган мониторингинин жыйынтыгында, ЖМКлар шайлоо өнөктүгүн жаңылыктарда чагылдырууга караганда, акы төлөнгөн саясий жарнамаларды көрсөтүүнү көбүрөөк тандаганын аныктады. Өнөктүктү чагылдыруудагы ченелүү убакыт аралыгында телеканалдардын, анын ичинде мамлекеттик каналдардын калыс эместиги ачык байкалды. Телеканалдарда көрсөтүлгөн дебаттар, шайлоочуларга бардык талапкерлер жөнүндө маалымат алуу мүмкүнчүлүгүн берип, плюрализмдин көбөйүшүнө салым кошконуна карабастан, бейтарап маалыматтын жетишсиздигин толуктай алган жок.

Басмырлоого жол бербөө жана тендикти камсыз кылуу принциптери Конституцияда жана башка мыйзамдарда көрсөтүлгөн. Талапкерлердин айрымдарынын үгүт иштери учурунда, улуттар аралык тынчтык жана биримдик тууралуу сөздөр айтылганына карабастан, талапкерлердин платформаларында улуттук азчылыктардын абалы, улуттар аралык мамиле же алардын коомго интеграцияланышы жөнүндө эч нерсе каралган эмес. ДИАУБ ШБМ улуттук азчылыктарга каршы багытталган риториканы байкаган жок, бирок улуттар аралык жана улут тууралуу маселелер айрым учурларда саясий максатта колдонулуп, үгүт иштеринде карама-каршылыктын пайда болушуна алып келди. Негизги талапкерлердин биринин шайлоочулар менен болгон жолугушуусунда айтылган сөздөрү негизги контексттен алынып, баймабай чагылдырылышы жана ага болгон реакциянын күчөшү өзбек жамаатынын мүчөлөрүнүн арасында бир топ тынчсызданууну жаратты. Административдик ресурстарды мыйзамсыз пайдалануу, шайлоочуларга кысым көрсөтүү жана добуштарды сатып алуу жөнүндө билдирүүлөр улуттук азчылыктардын өкүлдөрүнүн арасында аярлуулук жана кабатырлануу сезимдерин жаратты.

Саясатта, анын ичинде шайлоо аркылуу келген кызматтарда, аялдардын саны аз бойдон калууда. Талапкерлер өздөрүнүн платформаларында гендер маселелерине көп токтолушкан жок.

Мыйзамдарда аялдарды президенттик кызматка көрсөтүүнү колдогон убактылуу атайын чаралар каралган эмес. ЭШБМ байкоочулары шайлоо күнү барган АШК жана УШКлардын курамында аял кишилердин саны жогору болду деп билдирет.

Мыйзамга киргизилген соңку өзгөртүүлөргө ылайык, жарандык коом жана талапкерлер тарабынан көрсөтүлгөн байкоочулардын санына чектөөлөр киргизилип, коомдук байкоочулардын шайлоонун жыйынтыгы боюнча арыздарды берүү укуктары алынып салынды. Аккредитация эрежелеринин ылдыйкы деңгээлдеги шайлоо комиссиялары тарабынан туура эмес колдонулгандыгы тууралуу коомдук байкоочулардын тобу билдирген. Айрым жарандык коом уюмдары узак убакыт бою комплекстүү байкоо жүргүзө алды. Шайлоо күнү талапкерлердин байкоочулары жана коомдук байкоочулар шайлоо процессинин бардык баскычтарына байкоо жүргүзүп, анын ачык-айкын болушуна өз салымдарын кошушту.

Даттануулардын ачык тартипте каралышы, даттануулардын жана сотторго берилген арыздардын онлайн тизмелеринин жүргүзүлүшү, БШК чечимдери менен сот өкүмдөрүнүн жарыяланышы айкындуулукту арттырат жана жакшы нуктагы өзгөрүү катары белгиленет. Негизинен, мыйзамда каралган мөөнөттөр сакталып, тараптар өз аргументтерин, кээ бир учурларды эске албаганда, өз убагында бере алышты. Административдик ресурсту пайдалануу жана шайлоочуларга кысым көрсөтүү жөнүндө келип түшкөн арыздарды кароодо БШК өкүлдөрүнө кылдаттык жана натыйжалуулук принциптери жетишсиз болду. ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын бир нечеси сот бийлигинин көз карандысыздыгы тууралуу кабатырланаарын билдиришкен.

Шайлоо күнү тынч жана өлкө боюнча жалпысынан тартип бузуусуз өттү. Ага карабай, добуш берүүнүн купуялуулугу бузулгандыгы тууралуу көйгөйлөр тынчсызданууну жаратат. Уруксаты жок кишилер, өзгөчө милиция кызматкерлери, жергиликтүү бийлик өкүлдөрү жана «ыктыярчылар» сыяктуу кишилердин шайлоо участкаларында жүргөндүгү бир нече жолу байкалган. ЭШБМ байкоочулары бир нече одоно эреже бузуулар, анын ичинде, топ-топ болуп кирип добуш берүү, кимге добуш берүүсүнө таасир этүү аракеттери, жана добуш берүүчүлөрдүн тизмесинде окшош көрүнгөн кол тамгалардын коюлгандыгы жөнүндө айтышты.

Добуш эсептөө учурунда жүргүзүлгөн байкоолордун үчтөн биринен көбүнө терс баа берилди, бул абдан чоң көрсөткүч болгондуктан, тынчсызданууну жаратат. Көптөгөн УШКлар добуштарды колго эсептөө учурларында милдеттүү процедураларды аткарышкан жок. ЭШБМ АШКларда жыйынтыктарды чыгаруу учурларынын дээрлик жарымына, негизинен, шайлоо материалдарын кабыл алуу башаламан жана начар уюштурулганынан улам, терс баа берди. БШКнын ар бир шайлоо участкасы боюнча шайлоонун алдын ала жана расмий жыйынтыктарын деталдуу жарыялап, ачык-айкындыкты арттырганын оң өзгөрүү катары айтса болот.

Шайлоодон кийинки убакыт тынч өттү. Жеңилип калган талапкерлердин бири дагы шайлоонун жыйынтыктарын тааныгандыгы тууралуу ачык билдирген жок, ошол эле учурда бир нече арыздар келип түшкөн. Салынган бюлетендердин санындагы олуттуу келишпестиктерден улам, БШК 8 шайлоо участкасындагы натыйжаларды жокко чыгарды.

Бул отчетто, Кыргыз Республикасынын шайлоо процессинин ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерине, башка эл аралык милдеттенмелерге жана стандарттарга шайкеш келтирүү аракеттерин колдоо катары бир нече рекомендациялар сунушталат. Шайлоо реформасын инклюзивдүү түрдө жана өз убагында өткөрүү, административдик ресурстарды мыйзамсыз пайдаланууга жана добуштарды сатып алууга каршы натыйжалуу чараларды кабыл алуу, анын ичинде, доо жана даттануу процессинде эркин жана купуя добуш берүү укугун кепилдөө, өнөктүктү каржылоодо көбүрөөк ачыктыкты камсыздоо, абийирге доо кетирүүгө каршы учурдагы укуктук чараларды тартипке келтирүү жана «улуттук (этностор аралык), расалык,

диний же аймактар аралык кастыкты козутууга» туура укуктук аныктама берүү зарылдыгына байланышкан приоритеттүү рекомендациялар каралган. ДИАУБ бийлик органдарына шайлоо процессин жакшыртууда, о.э. ушул жана буга чейинки отчеттордо камтылган рекомендацияларды аткарууда колдоо көрсөтүүгө даяр.

II. КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК БИЛДИРҮҮ

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын (БШК) чакыруусунан жана 24–26 – майда өткөн муктаждыктарды аныктоо миссиясынын рекомендацияларынан улам, ДИАУБ 15 – октябрда өтүүчү Президенттик шайлоону байкоо миссиясын (ШБМ) 5- сентябрда ачты. ДИАУБдун шайлоону байкоо миссиясы (ШБМ) Элчи Александр Кельчевски тарабынан жетектелип, 17 эксперттик жана өлкөнүн түрдүү 10 аймагында жайгашкан 26 узак мөөнөттүү байкоочудан турган топтордон түзүлдү.

Шайлоо күнү ДИАУБ ШБМ ЕККУ Парламенттик Ассамблеясынын (ЕККУ ПА), Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясынын (ЕКПА) жана Европа Парламентинин (ЕП) делегациялары менен биригип, Эл аралык шайлоону байкоо миссиясын (ЭШБМ) түздү. Азай Гулиев мырза ЕККУнун учурдагы төрагасы тарабынан Атайын координатор жана ЕККУнун кыска мөөнөттүү байкоо миссиясынын жетекчиси болуп дайындалды. Артур Герасимов мырза ЕККУ ПА делегациясын, Дорис Фиала айым ЕКПА делегациясын, ал эми Лайма Андрикиене айым ЕП делегациясын жетектеди. ЭШБМге кирген бул уюмдардын баары, 2005-жылкы Эл аралык шайлоолорду байкоо принциптери жөнүндөгү Декларацияны кабыл алышкан.² Жалпысынан, 43 өлкөдөн келген 369 байкоочу, анын ичинде ДИАУБдан 298 узак жана кыска мөөнөттүү байкоочу, ЕККУ ПАдан 37 мүчөдөн турган делегация, ПАСЕден 23 жана ЕПдан 11 мүчөдөн турган делегация иш алып барышты. Добуш берүү күнүн ачуу процедураларына 112, ал эми добуш берүү учурунда 1213 шайлоо участкасында байкоо жүргүзүлгөн. Добуш эсептөөгө 2375 шайлоо участкасынын 139унда жана жыйынтык чыгарууга 54 аймактык шайлоо комиссиясынын (АШК) 50сүндө байкоо жүргүзүлдү.

ДИАУБ ШБМ шайлоо процессинин ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге, демократиялык шайлоо өткөрүү боюнча эл аралык милдеттенмелерге жана стандарттарга, ошондой эле улуттук мыйзамдарга ылайык келүүсү керек экендигин белгилеп өттү. Бул жыйынтыктоочу отчет, 2017- жылдын 16 – октябрында өткөрүлгөн пресс-конференция учурунда таратылган алгачкы натыйжалар жана корутундулар тууралуу билдирменин негизинде чыгарылды.³

ДИАУБ ШБМ кызматташтык жана жардам көрсөткөндүгү үчүн БШКга, Тышкы иштер министрлигине жана КРнын ЕККУдагы туруктуу өкүлчүлүгүнө ыраазычылык билдирет. ДИАУБ ШБМ башка мамлекеттик жана жергиликтүү органдарга, шайлоо комиссияларына, саясий партияларга, талапкерлерге, жарандык коом жана ЖМК өкүлдөрүнө алардын кызматташтыгы үчүн, Бишкектеги ЕККУнун программалык кеңсесине, ЕККУга мүчө өлкөлөрдүн элчиликтерине жана өнөктөштөргө, ошондой эле Кыргыз Республикасында аккредитацияланган эл аралык уюмдарга алардын кызматташтыгы жана колдоосу үчүн алкыш айтат.

---

² [Эл аралык шайлоолорду байкоо принциптери жөнүндөгү Декларацияны](#) караңыз.

³ [ЕККУ/ДИАУБдун Кыргыз Республикасы боюнча мурунку отчетторун шилтеме аркылуу көрө аласыз.](#)

III. ТҮЗҮЛГӨН АБАЛ ЖАНА САЯСИЙ КОНТЕКСТ

Кыргыз Республикасы президенттик-парламенттик башкаруу системасындагы өлкө. 2017-жылдагы президенттик шайлоо 2010-жылы кабыл алынган учурдагы Конституциянын негизинде экинчи жолу өткөрүлүүдө. Ага ылайык, учурдагы президенттик орунду ээлеп турган кызматкер эки ирет президент болуп шайлана албайт. Шайлоо күнүн аныктоо үчүн «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндөгү» мыйзамга (мындан ары - Шайлоолор жөнүндө мыйзам) өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү талап кылды. Ал өзгөртүүлөргө ылайык, Президенттин кызмат орду, мөөнөтү аяктагандан кийин бош калбоосу үчүн шайлоо күнү, алгач каралган 19- ноябрдан бир ай эрте мөөнөткө жылдырылды.

Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор 2016- жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин бир нече мүчөсү, анын ичинде бийликте турган Кыргызстан Социал-демократтар партиясынын (КСДП) мүчөлөрү тарабынан сунушталган. Мыйзамга ылайык 2020-жылга чейин Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүгө тыюу салынган, ошол себептерден улам, өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушу оппозиция жана жарандык коомдун өкүлдөрү тарабынан каттуу сынга алынган. Айтылган өзгөртүүлөр жана толуктоолор 2016- жылдын декабрь айында өткөн референдумда кабыл алынды. Ал толуктоолор мамлекеттик бийлик бутактарынын ажыратуу принцибине жана сот системасынын көз карандысыздыгына таасир этти. ДИАУБ жана Европа Кеңешинин Укук аркылуу демократияны орнотуу боюнча Европа комиссиясы (Венеция Комиссиясы) кабыл алынган өзгөртүүлөр мыйзамдын үстөмдүгүнө жана адам укуктарын коргоодо терс таасирин тийгиши мүмкүн деп билдирди.⁴

IV. ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗ

Президент бир жолку алты жылдык мөөнөткө тең жана тике шайлоо жараяны аркылуу шайланат. Биринчи турда жалпы добуштун жарымынан көбүн топтогон талапкер президент болуп шайланат. Эгерде биринчи турда президенттик кызматка талапкерлердин бири да добуш берүүчүлөрдүн добушунун жарымынан көбүн топтой албаса, эң көп добуш алган эки талапкердин ортосунда экинчи тур өткөрүлөт. Эки тур үчүн тең добуш берүүчүлөрдүн саны боюнча эч кандай талаптар көрсөтүлгөн эмес. Мыйзам боюнча экинчи турду өткөрүүнүн акыркы мөөнөтү каралбаганы укук тактыкты азайтат.⁵

Мүмкүн болгон экинчи турду өткөрүүнүн акыркы мөөнөтүн мыйзамда так көрсөтүүнү карап чыгуу керек.

Кыргызстан демократиялык шайлоолорго байланышкан ири эл аралык келишимдерге кол койгон жана алар өлкөнүн укуктук системасынын бөлүгү болуп эсептелинет.⁶ Президенттик шайлоонун укуктук алкагы негизинен КР Конституциясы, 2011- жылы кабыл алынган Шайлоолор жөнүндө мыйзам жана 2011-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын

⁴ ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция Комиссиясынын [«Конституцияга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» мыйзам долбоору тууралуу биргелешкен пикирин](#) караңыз

⁵ Экинчи тур, биринчи турдун жыйынтыктары жарыялангандан кийин эки жумадан эрте эмес убакытта өткөрүлөт жана аны өткөрүүнүн так күнү БШК тарабынан 20 күндөн кечиктирилбей белгиленет

⁶ Анын ичинде 1966-жылкы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пакт, 1979-жылкы Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция жана 2003-жылкы Коррупцияга каршы БУУнун конвенциясы

шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча шайлоо комиссиялары (мындан ары - Борбордук шайлоо комиссиясы) жөнүндөгү жана башка мыйзамдар аркылуу жөнгө салынат.⁷ Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын Шайлоолор жөнүндө мыйзамына 2017- жылдын июнунда бир топ өзгөртүүлөр киргизилген.⁸ ЕККУ/ДИАУБ ШБМ маектешкен айрым адамдардын оюу боюнча, ал өзгөртүүлөр тууралуу жетиштүү деңгээлде шайлоого кызыкдар тараптар үчүн кеңештер берилген эмес.

Мыйзамдар тутуму, жалпысынан, шайлоо күнү аткарыла турган процедуралар, добуш берүүчүлөрдүн тизмеси менен иштөө жана добуш берүүчүлөрдү аныктоого байланышкан маселелерди жетиштүү жөнгө сала алат. Талапкерлерди көрсөтүү жана каттоо эрежелери кылдат, бирок, абдан татаал болгондуктан аларды сактоо кыйын. Ошол эле убакытта, шайлоо өнөктүгүн өткөрүү, өнөктүктү каржылоо, коомдук байкоочулар жана даттанууларды жөнгө салуу боюнча жол-жоболордун түшүнүгө кыйын, татаал жана, айрым учурларда эл аралык стандарттарга төп келбей тургандыгы байкалат. Тактап айтканда, административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонууга каршы чаралар жана тартипке келтирүүчү чечимдер так көрсөтүлгөн эмес.⁹ Мамлекеттик кызматкерлерди жана жумушчуларды басым көрсөтүүдөн жана мажбурлоодон коргоочу жоболор жазылган эмес. Шайлоо өнөктүгүн бузуу учурларын аныктоо жана аларга каршы тиешелүү жазаларды колдонуу эрежелери мыйзамда көрсөтүлгөн эмес.¹⁰ Мыйзамга жаңыдан киргизилген Коомдук байкоочулар жөнүндөгү эрежелер бир өңчөй эместигин көрсөттү.¹¹ Сотторго доо-арыз менен кайрылууга берилген мөөнөт мыйзамда так каралган эместигине байланыштуу, натыйжалуу чара көрүүнү татаалдатат.¹²

⁷ 1999-жылкы «Саясий партиялар жөнүндө» мыйзам, 2012- жылкы «Тынч чогулуштар жөнүндө» мыйзам, 1998- жылкы Административдик жоопкерчилик жөнүндө кодекс, 1997- жылкы Кылмыш-жаза кодекси.

⁸ Онлайн медиа аркылуу шайлоо өнөктүгүн өткөрүү, добуш берүүчүлөрдүн тизмелери менен иштөө, добуш берүүчүлөрдү аныктоо, шайлоо күнү аткарыла турган процедуралар, шайлоо өнөктүгүн каржылоо, шайлоо күрөөсү жана жарандык байкоочулардын лакамы жөнүндө жоболор өзгөртүлдү.

⁹ Мисалы, БШК мектеп директоруна чогулушка келген ата-энелерди талапкер Сооронбай Жээнбековго добуш берүүгө чакырууга мыйзамда тыюу салынбайт деп чечти; мамлекеттик темир жол мекемесинин жетекчисине да ушундай кылууга жол берилет деп эсептеди. ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция Комиссиясынын 2016- жылкы [«Шайлоо жараянында административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонуунун алдын алуу жана ага каршы чаралар тууралуу биргелешкен колдонмосунун](#) II абзацынын 1.1. беренесине ылайык, [административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонууга] так жана анык түрдө тыюу салынуусу керек. Административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонууга каршы жазанын түрлөрү каралышы жана аткарылышы керек. В.1 абзацын да караңыз.

¹⁰ Шайлоо өнөктүгү учурунда кастыкты козутууга, бирөөнүн абийирине доо кетируүгө жана добуш сатып алууга мыйзамда тыюу салынат, бирок шайлоо комиссиялары тарабынан мындай эреже бузууларды аныктоонун критерийлери каралган эмес. Шайлоолор жөнүндө мыйзамда каралган жалгыз жаза болуп эскертүү берүү жана «эреже бузуу кайталанган» учурда каттоодон чыгаруу. Административдик жоопкерчилик жөнүндө Кодекс айып пул салууга жол берет, бирок шайлоо комиссиялары мындай жаза чарасын колдонушкан жок.

¹¹ «Коомдук байкоочулар» термини Шайлоолор жөнүндө мыйзамда 2017- жылы киргизилген өзгөртүүлөрдөн соң пайда болду. Мыйзамдын көп жоболорунда дагы деле «байкоочулар» гана айтылат (Мисалы: 8, 29, 31, 33, 35, 36, 39, 43, жана 44-беренелер) жана бул түшүнүк коомдук байкоочуларга тиешеси бар же жок экендиги так эмес.

¹² БШКнын чечимдерине каршы берилген бир нече доо-арыз соттор тарабынан четтетилген, анткени, алар мындай чечим кабыл алынгандан эки күн аралыгында эмес, үч күндөн кийин берилген. БШКнын чечимдерин алар кабыл алынган күнү алуу мүмкүн эмес болгондуктан, тиешелүү арыздарды сотко даярдоо үчүн эки күн жетишсиз.

Добуштарды сатып алууну жок кылуу жолдору укуктук-ченемдик документтердин алкагында жөнгө салынбагандыктан улам ЕККУ\ДИАУБ тарабынан буга чейин берилген рекомендациялар аткарылбай келет.¹³

Мыйзамдар эреже бузууларга каршы инклюзивдик, консультацияларды камтыган жана өз убагында чара көрүлө турган болуп кайра каралып чыгуусу зарыл. Айрыкча, административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонууга каршы натыйжалуу чараларды талапка ылайык иштеп чыгуу керек. Добуш сатып алууну кылмыштуу жазык катары карап, жоопко тартуу жолдорун ойлонуштуруу керек. Мамлекеттик сектордо иштегендер кысымдан жана мажбурлоодон корголушу керек. Шайлоо өнөктөштүгүн бузган процедуралары аныктап, чараларды пропорционалдуу колдонуу системасын иштеп чыгыш керек жана эрежелердин эң орой түрдө бузган талапкерлерди гана тизмеден чыгаруу керек.

V. ШАЙЛООНУ УЮШТУРУУ

Президенттик шайлоолорду үч деңгээлден турган шайлоо комиссиялары башкарды: БШК, 54 АШК жана 2375 УШК. Өлкөдөн сырткары добуш берүү Кыргыз Республикасына караштуу элчиликтерде жана консульстволордо жайгашкан 37 шайлоо участкалырында өттү.

БШК – шайлоо жана референдумдарды уюштуруу үчүн жооптуу болгон туруктуу коллегиялдык орган.¹⁴ Анын отурумдары мазмундуу жана кенен талкуулар менен өтүп, түрдүү кызыкдар тараптар үчүн ачык болду.¹⁵ Мыйзам боюнча БШКнын чечимдери анын веб-сайтында 24 саат ичинде жарыяланып туруусу зарыл, бирок айрым чечимдер жарыяланган жок. Көпчүлүк учурда, БШК техникалык суроолор боюнча чечимдерди бир добуштан кабыл алып жатты, ал эми, бир нече жолу талапкерлер Өмүрбек Бабанов жана Сооронбай Жээнбековго тиешелүү болгон арыздарды кароодо БШКнын мүчөлөрү эки башка тарапка бөлүнүп кетип жаткандыгы байкалып турду. Мындай жагдайлар, кээ бир учурларда БШК мүчөлөрүнүн арасында бири-бирине болгон жекече айыптоолордун пайда болуусун жаратты. Айрым учурларда, БШКнын кээ бир мүчөлөрү жана талапкерлердин өкүлдөрү, БШКнын мүчөлөрүн талкуу учурунда саясатташтырылбаган чечимдерди кабыл алуусуна чакырышкан. БШК мүчөлөрү айрым талапкерлердин тарабын алгандыктан, чечим кабыл алуу учурунда пикир келишпестиктер чыгып, өзгөчө даттанууларды кароодо БШКнын бейтараптыгына терс таасирин тийгизди.¹⁶

Эл аралык стандарттарга ылайык, шайлоо комиссиялары жөнүндө мыйзамга, шайлоо комиссияларынын ишмердүүлүгүндө бейтараптыкты талап кылган өзгөртүүлөрдү киргизиш керек. БШКнын бейтараптыгын жана андагы плюрализмди күчөтүү максатында, анын

¹³ Добуш сатып алуу кылмыш катары каралат, бирок ал «жеке тартипте жоопко тартылат». Башкы прокуратура ЕККУ/ДИАУБ ШБМга добуш сатып алуу укук коргоо органдары тарабынан тергелбестигин жана куугунтукталбастыгын тастыктады. Мындай доо арыздар түздөн түз сотко берилип, жабыр тартуучу өзүн актоо боюнча далил келтирип, мойнуна алып же башка тынч жолдор менен чечүүсү керек.

¹⁴ БШКнын он эки мүчөсү КР Жогорку Кеңеши тарабынан беш жылдык мөөнөткө түзүлөт. Өлкөнүн Президенти, парламенттик көпчүлүк жана парламенттик оппозиция төрттөн БШК мүчөсүн сунуштайт. Учурда БШКнын 5 мүчөсүн, төрайымды жана анын эки орун басарынын бирин кошкондо, аял кишилер түзөт.

¹⁵ Шайлоо жарыялангандан 26- октябрга чейин БШК 70ке жакын отурум өткөрүп, 350дөй чечимдерди жана жоболорду иштеп чыкты.

¹⁶ БУУнун адам укуктарын коргоо комитетинин ЖСУЭАПнын 25-беренесине болгон 20– параграфында “Шайлоо процессин башкаруу үчүн көз карандысыз шайлоо органы түзүлүп, шайлоонун акыйкат, калыс жана кабыл алынган мыйзамдарга ылайык өтүшүн камсыз кылуусу зарыл” деп жазылган.

мүчөлөрүн жарандык коом жана соттор сыяктуу саясий эмес органдар тарабынан дайындоо керек.

БШКнын чечимдери анын мүчөлөрүнүн көпчүлүк добушу менен кабыл алынат.¹⁷ Бирок, ошол эле учурда, БШКнын мүчөсү жыйынга катышуу мүмкүнчүлүгү жок болсо, “макул” же “каршы” добушун алдын ала, жазуу түрүндө калтырып кетүүгө болот.¹⁸ Бирок, кээ бир чечимдердин ошол эле жыйындарда кайрадан каралып чыкандыгына карабастан, берилген добуштар бир нече учурларда эсепке алынып, добуштар саналды. Бул практика БШКнын ишинин коллегиялдуулугуна доо кетириши мүмкүн.

Чечим кабыл алуу процесстеринин коллегиялдуулугун жана ачык-айкындуулугун мындан ары күчөтүү үчүн БШК мүчөлөрүнүн өзү жок учурда добуш берүү мүмкүнчүлүгүн алып салууну карап чыгуу керек.

АШКлар жана УШКлар эки-жылдык мөөнөткө дайындалат.¹⁹ ЕККУ\ДИАУБ ШБМсы тарабынан АШК жана УШКлардын шайлоолорду өткөрүүгө техникалык даярдыктарын карап чыгып, алардын керектүү жабдуулар менен жабдылгандыгын жана толук иштөө мүмкүнчүлүгү бар экендигин айтышты. ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын көпчүлүгү төмөнкү деңгээлдеги шайлоо комиссияларынын бейтараптуулугуна шек жок экендигин белгилеген. Ага карабай, АШКлар көп учурларда отурумдардын убактысын алдын ала байкоочуларга кабарлабай жана ал отурумдардын күн тартибин жарыялабай койгонунан улам, алардын иштеринин ачык-айкындыгын төмөндөттү. Аялдар АШК мүчөлөрүнүн 48% түзүп, жакшы көрсөткүчтөрдү жаратты, бирок АШК жетекчилеринин 33% гана аялдар болду. Байкоочулар шайлоо күнү барган шайлоо участкаларынын жетекчилеринин 67% аялдар түздү, ошол эле шайлоо участкаларды тейлеген УШК мүчөлөрүнүн 71% аялдар түздү.

БШК коомдук телеканал аркылуу шайлоонун маанилүүлүгү, добуш берүүчүлөрдү каттоо, өлкө аймагынан сыртта жашаган жана мүмкүнчүлүгү чектелген добуш берүүчүлөрдүн катышуусу, шайлоо күнү аткарыла турган процедуралар жана добуш сатып алуунун мыйзамсыздыгы тууралуу маалымдамаларды кыргыз жана орус тилдеринде берип жаткандыгы жакшы жетишкендик катары белгиленет.

Мыйзамга ылайык, мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын саясатка катышууга, анын ичинде шайлоого жана шайланууга, жыйындарга катышууга жана маалыматтарды алууга укугу бар.²⁰ ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын пикири боюнча, БШКнын алдында мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын укуктары боюнча жаңы түзүлгөн жумушчу топ алардын саясатка катышуусу боюнча приоритеттүү көйгөйлөрдү аныктаганына карабастан, убакыттын тардыгынан улам, аларды толугу менен чечүү жолдору кийинки шайлоо циклине жылдырылды.

Мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын саясий жашоого болгон катышуусун камсыз кылуу үчүн БШК башка кызыкдар тараптар менен биргеликте, ал адамдардын шайлоо укуктарынын

¹⁷ Шайлоо комиссиялары жөнүндөгү мыйзамдын 18-беренесине ылайык, кээ бир чечимдерди кабыл алууда (мисалы, талапкерлерди каттоодо) БШК мүчөлөрүнүн үчтөн экисинин макулдугу талап кылынат.

¹⁸ КР БШК Регламентинин 25- беренесине ылайык, эгерде БШК мүчөсү жүйөлүү себептерден улам отурумга катыша албаса, отурумдун күн тартибинде каралуучу маселелер менен алдын-ала таанышып, өз чечимин жазуу түрүндө калтыра алат. Мындай учурларда ал БШК мүчөсү добуш берди деп саналат.

¹⁹ Комиссия мүчөлөрүнүн жарымы саясий партиялар тарабынан, калгандары жергиликтүү кеңештер тарабынан дайындалат. Ар бир саясий партия АШК же УШКга бирден гана өкүлүн киргизе алат.

²⁰ [Мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө](#) 2008- жылдагы мыйзамды караңыз. ЕККУ/ДИАУБ ШБМ байкоочулары мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн шайлоо өнөктүгүн өткөрүү учурунда атайын шарттар түзүлгөнүн 9 учурдун 7синде байкаган. Ал эми калган 2 учурда шарттар жокко эсе деп табылган.

сакталышына кепилдик көрсөтүүсү керек. Мисалы, шайлоо участкалары ден-соолугуна байланыштуу мүмкүнчүлүгү чектелген добуш берүүчүлөргө ыңгайлуу жана жеткиликтүү болушу керек.

VI. ДОБУШ БЕРҮҮЧҮЛӨРДҮ КАТТОО

Конституцияга ылайык, добуш берүү укугу инклюзивдүү болуп эсептелинет, ал шайлоо күнүнө карата же ошол күнү 18 жашка толгон жарандардын баарына берилет. Бирок, Шайлоо жөнүндөгү мыйзамдын негизинде, жасаган кылымышынын оордугуна карабастан эркинен ажырытылгандар жана соттун чечими аркылуу укугу, анын ичинде аң-сезимине байланыштуу мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар добуш берүүгө катыша албайт. Мындай бир өңчөй чечимдер пропорционалдуу эмес болуп, ЕККУнун алдында алынган милдеттемелерине жана башка эл аралык стандарттарга каршы келет.²¹

Жасаган кылымышынын оордугуна карабастан эркинен ажырытылгандар жана соттун чечими аркылуу укугу, анын ичинде аң-сезимине байланыштуу мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын добуш берүү укугуна болгон чектөөлөрдү алып салуу жөнүндөгү жоболор кайрадан каралып чыгуусу керек. МАУКту ратификациялоо мүмкүнчүлүгүн кароо керек.

Добуш берүүчүлөрдү каттоо системасы пассивдүү жол менен жүргүзүлөт. Өлкө ичинде жана анын аймагынан сырткары жашаган добуш берүүчүлөрдү камтыган добуш берүүчүлөрдүн тизмеси Мамлекеттик каттоо кызматы (МКК) тарабынан жүргүзүлөт жана Калктын мамлекеттик бирдиктүү реестрине негизделип, жаңыланып турат. Добуш берүүчүлөр тизмеге автоматтык түрдө киргизилгендигине карабастан, Мамлекеттик каттоо кызматы (МКК) аркылуу биометрикалык маалыматты (колдун мөөрү, сүрөт жана кол тамга) тапшырган добуш берүүчүлөр гана мыйзамга ылайык добуш берүүгө укуктуу.

Жалпысынан, ДИАУБ маектешкен адамдар, добуш берүүчүлөрдүн биометрикалык каттоого болгон ишенимдин өсүп жатканын билдиришти. Бирок, алардын айрымдары ДИАУБ ШБМга өздүк маалыматтын корголушу жана колдонулушу тууралуу тынчсыздангандыгы, ошол себептерден улам, кээ бир жарандар биометрикалык каттоодон баш тарткандыгы жана добуш берүүчүлөрдүн тизмесинне кирбей калгандыгы жөнүндө кабарлашты.²²

²¹ ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 24- параграфында “адам укуктарына жана эркиндиктерине чектөөлөрдү киргизүү үчүн демократиялык коомдо колдонулуп жаткан мыйзамдардын максаттарынын бирөөсүнө дал келүүсү жана ал мыйзамдын туура колдонуусу” жөнүндө айтылат. БУУнун адам укуктары боюнча комитетинин 14- параграфындагы №25 жалпы пикирине жана Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактын 25-беренесине ылайык “жасаган кылмышына байланыштуу добуш берүү укугунан убактылуу ажыратуу үчүн берилген мөөнөт, жасалган кылмыштын мүнөзүнө жана оордугуна жана чыгарылган соттун өкүмүнө” жараша болушу керек. [Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укугу жөнүндө конвенциянын](#) 29-беренесине ылайык “Кыргыз Республикасынын мүмкүнчүлүгү чектелген жараандарынын саясий жана коомдук жашоого башкалар менен бирдей катышууга толук укугу бар; {...} мүмкүнчүлүгү чектелген жараандардын шайлоого катышууга жана шайланууга укугу бар”. 2011-жылы Кыргыз Республикасынын Президенти мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укугу жөнүндөгү конвенцияга кол койгон, бирок Жогорку Кеңеш тарабынан азыркы күнгө чейин ратификацияланган эмес.. ЕККУнун 1990-жылкы Копенгаген Документинин 5.20 - параграфына ылайык, ага “кошулган мамлекеттер ... эл аралык документтерге кол коюуга аракет жасашы керек.”

²² ЖСУЭПке 1996- жылы берилген БУУнун адам укуктары боюнча комитетинин 11- параграфындагы №25 жалпы пикирине “Мамлекет шайлоо укугуна ээ болгон адамдардын баары ал укуктан пайдалана алуусу үчүн натыйжалуу чараларды көрүшү керек. Эгер добуш берүүчүлөрдү каттоо талап кылынса, андай каттоо жеңилдетилип, эч кандай тоскоолдуктар жаратылбашы зарыл” деп жазылган.

16- августтан 29- сентябрга чейин жарандар өзүлөрү жөнүндөгү добуш берүүчүлөрдүн тизмесине киргизилген маалыматты текшере алышты. ДИАУБ ШБМ белгилегендей, МКК жана БШК мекемелери ортосундагы бекем кызматташтыктан улам, айрым биометрикалык каттоо пункттарында узун кезектердин пайда болушуна карабай, добуш берүүчүлөрдүн тизмесине оңдоо жана өзгөртүүлөрдү киргизүү үчүн жетиштүү механизмдердин иштеп чыгышына өбөлгө түздү. Жарандык көзөмөл үчүн берилген убакыт ичинде 111 182 жаран биометрикалык маалыматын тапшырып, добуш берүүчүлөрдүн тизмесине киргизилди жана 28 397 жаран өздүк маалыматтарын өзгөртө алды.

Жарандарга добуш берүү укугун пайдалануусун жеңилдетүү максатында, өз каттоолорун шайлоо күнү боло турган жерине которууга уруксат берилди; УШКга 316 064 сунуш келип түштү.²³ Добуш берүү жайын убактылуу алмаштырган адамдар үчүн Бишкекте 33 кошумча шайлоо участкалары ачылды.²⁴ ДИАУБ ШБМдин бир нече, негизинен, жарандык коомдун өкүлдөрүнөн турган маектештери университеттердин студенттери, мамлекеттик кызматкерлер жана мамлекеттик мекемелердин жумушчулары убактылуу добуш берүүчү даректерин алмаштырууга жана Жээнбеков мырзага добуш берүүгө мажбур болгондугу тууралуу маалыматтарды беришти.²⁵ Бирок мындай билдирүүлөрдү тастыктаган далилдер жетишсиз болуп, ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын көпчүлүгү анын кесепеттеринен корккондугу жана укук коргоо жана сот органдарына болгон ишеничтин төмөндүгү менен түшүндүрүштү.²⁶

12- октябрда добуш берүүчүлөрдүн акыркы тизмеси БШКнын вебсайтында жарыяланды. Добуш берүүчүлөрдүн акыркы тизмесинен жалпысынан 3 025 770 добуш берүүчү кирди, бул добуш берүүгө укуктуу жарандардын 80 % жакынын түздү.²⁷ ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын көпчүлүгү, анын ичинде БШК жана МКК өкүлдөрү, мындай айырмачылыктын себеби катары көптөгөн жарандардын өлкө аймагынан сыртта экендигин белгиледи. Ал жарандардын басымдуу көпчүлүгү биометрикалык маалыматтарын тапшырбагандыктан, добуш берүү мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калышты.²⁸

Бийлик органдары чек ара пунктарында жайгашкан кошумча маалымат чогултуучу борборлорду ачууга багытталган иш аракеттерди жүргүзүп, бардык, айрыкча чет өлкөлөрдө жүргөн добуш берүүчүлөрдүн биометрикалык каттоодон өтүүсүнө шарт түзүүсү зарыл.

21-октябрда БШК өз вебсайтында президенттик шайлоодо добуш берген жарандардын тизмесин жарыялады. ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдардын айрымдарынын пикири боюнча, ал тизмени жарыялоонун кереги жок, себеби башка бирөөнүн ордуна добуш берүү, бир нече жолу добуш берүү жана көп сандагы бюллетендерди салып жиберүүгө каршы чаралар жетиштүү денгээлде

²³ Убактылуу добуш берүүчү жайга которуу тууралуу арыздардын себебинен улам айрым ири шаарларда катталган добуш берүүчүлөрдүн саны бир топ өстү; МККнын маалыматы боюнча, алардын саны Бишкекте 321750дөн 426722ге, ал эми Ошто 120622ден 159348ге өстү.

²⁴ Айрым кызыкдар тараптардын оюу боюнча, кошумча шайлоо участкаларды ачуу мыйзамга ылайык эмес жана транспаренттүүлүккө жооп бербейт. Кошумча шайлоо участкаларынын мыйзамдык мөөнөттөн кийин ачылгандыгы жана эч бир участкага бекитилбегендиги тууралуу Бишкек АШКсына бир жана БШКга эки доо арыз түшкөн; үч арыз тең четке кагылды. Шайлоо күнү убактылуу добуш берүүчү жайга которуу тууралуу арыздын жазылбаганына карабай бир шайлоо участкасынан экинчисине которулуп калгандыгы тууралуу бир нече добуш берүүчүдөн арыз келип түшкөн.

²⁵ Мамлекеттик кызматкерлер убактылуу добуш берүүчү жайга которулуп, Жээнбековго добуш берүүгө чакырылганы тууралуу ЖМКлар кабарлады.

²⁶ Башкы прокуратура Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиянын мугалимине каршы студенттерди Жээнбековго добуш берүүгө үгүттөгөнү үчүн иликтөө иши ачылгандыгы тууралуу билдирди.

²⁷ Мамлекеттик статистика комитетинин [маалыматы](#) боюнча, 2017– жылга карата жашы 18ден өткөн Кыргыз жарандарынын божомол саны 3 876 985 адамды түзөт.

²⁸ Өлкөдөн сыртта добуш берүү үчүн катталган добуш берүүчүлөрдүн саны 18 580 болду. Өлкөдөн сыртта добуш берүүгө алардын 25 % келди, бул өлкөнүн ичиндеги болго добуш берүүгө салыштырмалуу бир топ аз.

деп билдиришкен. 2017-жылы Шайлоолор жөнүндөгү мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго ылайык колдонула баштаган бул практика, жарандардын үстүнөн жүргүзүлгөн ашыкча көзөмөлдүн күчөшүнө жана добуш берүүчүлөрдүн кысымга алынуусуна жол ачат деп билдиришти. Андан сырткары, шайлоодо добуш берген жарандардын туулган датасынын ал тизмеде көрсөтүлүшү²⁹ персоналдык маалыматты коргоо боюнча суроо-талаптарды жаратышы мүмкүн.³⁰

VII. ТАЛАПКЕРЛЕРДИ КАТТОО

Кыргыз Республикасынын президентинин кызматына жашы 35тен 70ке чейинки, өлкөнүн ичинде 15 жылдан ашык жана туруктуу жашаган, мамлекеттик тилде эркин сүйлөгөн кыргыз жараны талапкер болуп каттулууга укуктуу. Шайлоо жөнүндөгү мыйзам боюнча, добуш берүү укугуна ээ боло албаган, кылмыш жазасын акырына чейин өтөп бүтпөгөн же мыйзамга ылайык аны жоё элек жарандардын³¹ каттоодон өтүүсүнө тыюу салат. Талапкерлер, саясий партиялар же өзүн-өзү көрсөтүү аркылуу шайлоого катыша алат. Шайлоого катышып жаткан ар бир талапкер шайлоо өнөктүгүн каржылоо үчүн өз шайлоо фондун түзүүгө, шайлоо каражаттары тууралуу тастыктоочу документтерди берүүгө, жок дегенде 30,000 кишинин кол тамгаларын топтоого милдеттендирилет.³²

БШК башында көрсөтүлгөн 59 талапкердин ичинен 13 талапкерди, анын ичинен 1 аял жана 5 саясий партиялар тарабынан көрсөтүлгөн талапкерлерди каттоодон өткөрдү.³³ Тогуз талапкер каттоо башталганга чейин өз талапкерлигин алып салган болсо, ал эми 37 талапкерди БШК каттоодон өткөргөн жок, себеби, шайлоо өнөктүгүн каржылоо фондун түзүүдө, кол тамгаларды топтоодо же мамлекеттик тил сынагынан өтүүдө бир топ катачылыктарга жол берилген. Каттоодон өтпөй калган жети талапкер БШКнын чечимине каршы сотко кайрылуу аракеттерин жасашкан, бирок сот ал арыздарды канаатандырган жок.

Добуш берүүчүлөр үчүн талапкерлерди тандоо мүмкүнчүлүгү кеңири болгондугуна карабастан, каттоо жараянына катышуу, алардын ичинде кол тамгаларды топтоо жана БШК тарабынан аларды текшерүү боюнча чектөөлөр бир топ тоскоолдуктарды

²⁹ Шайлоолор жөнүндө мыйзамдын 14-беренесинде добуш берүүчүлөрдүн онлайн тизмесинде алардын туулган датасы жана дареги сыяктуу сезимтал маалымат көрсөтүлбөсүн деп так жазылган, бирок добуш берүүчүлөрдүн тизмесинде алар жөнүндө кандай маалымат болушу керектиги тууралуу айтылбайт.

³⁰ Венеция Комиссиясынын 2002- жылкы Шайлоо маселелериндеги мыкты практиканын 840/2016 сандуу чечмелөөчү декларациясы: «Добуш берген добуш берүүчүлөрдүн тизмеси жарыяланбашы керек» - деп сунуштайт. БУУ Генералдык Ассамблеясынын 1990- жылкы [Компьютерлештирилген өздүк маалымат файлдарын жөнгө салуу боюнча жетектөөчү принциптеринин](#) 3- беренесин караңыз.

³¹ Кылмыш жасагандыгы үчүн соттолгон адамдын соттуулугу, жасалган кылмышынын мүнөзүнө жана оордугуна жараша жаза мөөнөтүн өтөп бүткөндөн кийин 10 жылга чейин сакталат. Мөөнөтүнөн мурда соттуулугун алуу боюнча сотко арыз менен кайрылууга болот. Талапкерлигин көрсөткөн Акматбек Келдибековдун соттолгондугу 2017-жылдын ноябрында гана жоюла тургандыктан, каттоодон өткөн жок.

³² 2017-жылдагы шайлоо жөнүндөгү мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөр жана толуктоолорго ылайык, шайлоо күрөөсү он эсеге көтөрүлүп, 1 миллионго жакын сомду түзгөн (12 200 еврого жакын). 1 евро 82 сомго жакын. Шайлоо күрөөсү бүткүл добуштун 5% дан кем эмес добуш ала алган талапкерге гана кайтарылып берилет. 2-октябрда БШК, шайлоо күрөөсүн койгон, бирок каттоодон өтпөй калган бардык беш талапкерге шайлоо күрөөсүн кайтарып берүү жөнүндө чечим кабыл алган.

³³ Арстанбек Абдылдаев, Өмүрбек Бабанов, Азимбек Бекназаров, Сооронбай Жээнбеков, Улукбек Кочкоров, Адахан Мадумаров, Арсланбек Малиев, Таалайбек Масадыков, Темир Сариев, Камчыбек Ташиев, Бакыт Торобаев, Токтайым Үмөталиева жана Эрнис Зарлыков.

жаратты.³⁴ ДИАУБ ШБМ маектешкен айрым адамдар, кол тамгаларды текшерүү процедуралары жана усулдары тууралуу олуттуу маселелерди көтөрүштү.³⁵

Өз талапкерлигин көрсөткөн Рита Карасартова 31 706 жактоочунун колу коюлган баракчаны тапшырган, бирок, кол тамгаларды текшерүү учурунда БШК 936 кол тамганы (б.а. жалпы тапшырылган кол тамгалардын 2.9 %) жараксыз деп тапкан. Капысынан тандалып алынган 20% кол тамганы текшерүүдөн өткөргөн соң, БШК жараксыз деп табылган колдордун санын беш эсеге көбөйтүп, келип чыккан санды кол тамгалардын жалпы санынан кемитти. Жыйынтыгында, БШК 4 680 кол тамганы жараксыз, ал эми, 27 026 кол тамганы жарактуу деп тапты, бирок, бул көрсөткүчтөр талапкер катары катталуу үчүн керектүү сандан 2 974кө аз болуп, талапкер каттоодон четтетилди.

Чындыгында, жараксыз деп табылган кол тамгалардын пайызын тапшырылган кол тамгалардын жалпы санына карай колдонуу ыкмасы каттоодон себепсиз четтетүүгө жана шайлануу укугуна доо кетириши мүмкүн.³⁶ Ошентип, БШК талапкерлиги көрсөтүлгөн беш кишини, чогултулган кол тамгалардын жараксыздыгы толугу менен тастыкталбаганына карабай, каттоодон баш тартты.³⁷

Талапкерди каттоо үчүн жактоочулардын кол тамгалары мыйзамда шарт катары каралгандыгына карабастан, аларды чогултуу процедураларын жеңилдетүү жана кол тамгаларды текшерүүдөгү атайын эрежелерди киргизүү керек. Жок эле дегенде, аларды текшерүүдө экстраполяция формуласын колдонууну мыйзамдан чыгарып салуу керек.

Кол тамгаларды текшерүү процессине катышуу талапкерлердин өкүлдөрү үчүн негизинен ачык болду.³⁸ Кол тамгаларды текшерүү процессин карап чыгууда коомдук байкоочулардын

³⁴ Каттоодон четтетилген 37 талапкердин ичинен 10 талапкер тийиштүү 30 миңден ашык шайлоочунун кол тамгасын топтогон кагазды БШКга тапшырды. Бирок, БШК ар кандай себептерден улам ал кагаздарды жараксыз деп тапты. Өмүрбек Текебаев жана Исхак Масалиевдердин талапкерлиги каттоодон өтпөй калганынын себеби болуп шайлоочулардын кол тамгасын чогултууда, чыгымдар шайлоо фондунан алынган эместиги аныкталды. Талапкер Камила Шаршакеева сотко берген арызында, БШК бир эле кол тамгаларды бир нече ирээт карап чыгып жараксыз деп тапкандыгы жана алардын санын атайын, түрдүү себептерден улам көбөйткөндүгү тууралуу билдирди. БУУнун адам укуктарын коргоо комитетинин ЖСУЭАПнын 25-беренесине болгон №25 жалпы пикиринин 17 параграфында “талапкерлигин каттоодо керектелүүчү минималдуу колдоочулардын санына болгон талаптар негизделген жана талапкерлигин каттоодо тоскоолдуктарды жаратпоосу керек” деп айтылат. Венеция комиссиясынын 2002-жылдагы “шайлоолорду өткөрүүдөгү ийгиликтүү тажрыйба” Кодексинин I.1.3.-бөлүгүндө “кол тамгаларды текшерүүдө так эрежелердин колдонулуусу” керектиги айтылат.

³⁵ Шайлоо жөнүндөгү мыйзамга ылайык кол тамгаларды текшерүү толук же толук эмес түрдө жүргүзүлөт. Алардын 20% жакыны БШК тарабынан капысынан терилип, андан кийин текшерилет. Топтолгон кол тамгалардын жарактуулугу жана текшерүүнүн жол-жоболору БШКнын 165 сандуу 2017-жылдын 17 – июнда чыккан нускамасында көрсөтүлгөн.

³⁶ ЖСУЭПтин № 25 беренесине ылайык, “Ар бир жарандын шайланууга чектөөсүз укугу жана мүмкүнчүлүгү болушу шарт” деп жазылган. Венеция Комиссиясынын 2002- жылкы Шайлоо маселелериндеги мыкты практиканын кодексинин I.1.3. iv бөлүгү «текшерүү процессинде бардык кол тамгаларды эсептөө керек» деп сунуштайт. ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция Комиссиясынын КРнын [«Шайлоолор жөнүндө мыйзам долбоору» жөнүндө биргелешкен пикиринин 52 – 55 параграфтарын](#) караңыз.

³⁷ Талапкерлиги көрсөтүлгөн жарандарды каттоодон баш тартуу жөнүндө БШКнын №. [65](#), [66](#), [67](#), [68](#) жана [73](#) чечимдерин караңыз.

³⁸ 4-сентябрда БШК Канатбек Исаевдин талапкерлигин колдоо үчүн топтолгон кол тамгалардын жарактуулугун аныктоо үчүн кошумча текшерүүнү жүргүзгөн. Анын жыйынтыгында, кол тамгалардын 2080 жараксыз деп табылган. Сотко келип түшкөн арызда, талапкер же анын ыйгарым өкүлү кол тамгаларды кайрадан текшерип чыгуу процессине катышпагандыгы жана мындай иш-аракеттер мыйзамга карама-каршы келгендиги тууралуу айтылат.

укуктары тууралуу мыйзамда так жоболор жок экендиги айтылат.³⁹ Катталган талапкерлердин бири дагы каттоодон чыгарылбаганы менен, талапкерди каттоодон чыгарып салуу үчүн мыйзамда абдан көп себептер каралган, анын ичине, шайлоо өнөктүгүн каржылоо жоболорунун жана шайлоо өнөктүгүнүн эрежелеринин бузулуусу, талапкердин ыйгарым өкүлдөрүнүн добуш сатып алууга катышуусу кирет. Бул боюнча ДИАУБдун мурдагы рекомендациялары жүзөгө ашпай келет.

VIII. ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮНҮН ЧӨЙРӨСҮ

Расмий шайлоо өнөктүгү 10-сентябрда башталып 13-октябрга чейин созулду. Катталган талапкерлер негизинен шайлоо өнөктүгүн эркин өткөрө алышты. Айрым талапкерлер ДИАУБ ШБМге жактоочулардын кол тамгаларын чогултууда кыйынчылыктарга туш болгонун кабарлашты. Анын себеби, эмне үчүн алардын талапкерлигин колдоосу керек экендигин жарандарга түшүндүрүү иштери, шайлоо өнөктүгүн расмий убакытка чейин баштады деп чечмеленүүсүнөн кабатырлануу болду.

Шайлоо өнөктүгү тууралуу аныктамалар жана чектөөлөр өнөктүк учуруна карата гана колдонулушу керек, ошондо, катардагы башка саясий иш-аракеттерге тоскоолдук түзүлбөйт жана болжолдуу талапкерлер жактоочулардын кол тамгаларын чогултуу учурунда өз программаларын тааныштыруу мүмкүнчүлүгүн алышат.

Бир нече талапкер жана алардын аймактык өкүлчүлүктөрү өлкөнү аралап, шайлоо өнөктүгүн түрдүү усулдарды колдонуп, активдүү жүргүздү.⁴⁰ Талапкерлер Бабанов жана Жээнбековдун үгүт материалдары баарынан көп көрсөтүлүп, алардан кийин талапкер Сариевдин материалдары чагылдырылды. Айрым талапкерлер, чоң жыйындардын оордуна, социалдык тармактарда жана добуш берүүчүлөр менен киши аз жерлердеги жолугушууларда активдүү болушту. Он үч талапкердин экөө жарыштан чыгып, алдыда бараткан талапкерлерди колдоорун билдиришти.

Шайлоо өнөктүгү учурунда оппозициядагы саясатчыларга жана алардын тарапташтарына каршы ачылган бир нече кылмыш иштерин иликтөөлөр башталды. Ата Мекен оппозициялык партиянын жетекчиси, ЖК депутаты, Өмүрбек Текебаев коррупция айыбы менен 8 жылга эркинен ажыратылды.⁴¹ Ал эми, Ата Мекен партиясынын мүчөсү, ЖК депутаты, Аида Саянова кызмат абалынан 2010- жылы кыянаттык менен пайдаланганы үчүн 5 жылга эркинен ажыратылды.⁴² ЭШБМ баарлашкан бир нече адам мындай чечимдер, Ата Мекен партиясынын 2016- жылкы конституцияга өзгөртүүлөргө каршы чыккандыгынын жыйынтыгы болушу ыктымал дешти. Бабановдун тарапкери Канатбек Исаев, 30- сентябрда массалык башаламандыкты жана бийликти күч менен басып алууну даярдоодо шектелип, убактылуу камакка алынды. Бул иш боюнча дагы 3 киши убактылуу камакка алынган.

Шайлоо өнөктүгү жалпысынан тынч өттү. Бирок шайлоо күнү жакындаганда каршы туруулар көбөйүп, ДИАУБ ШБМ мамлекеттик ресурстарды мыйзамсыз пайдалануу, добуш берүүчүлөргө

³⁹ ЕККУ/ДИАУБ ШБМ кол тамгаларды текшерүүгө катышуу укугун ала албаган бир жарандык байкоочу уюм тууралуу маалыматы бар.

⁴⁰ Өмүрбек Бабанов, “Республика-Ата Журт” саясий париясынын лидери, Сооронбай Жээнбеков, “КСДП” аркылуу көрсөтүлгөн жана Темир Сариев “Ак-Шумкар” партиясынын лидери-үчөөсү тең буга чейин премьер-министр кызматын ээлеген жана шайлоо өнөктүгүн өткөрүүдө өз активдүүлүгүн көрсөтүштү.

⁴¹ Бул иш 2010- жылдагы окуяларга байланышкан. Кийинчерээк колдонулган амнистиядан улам, жаза өтөө мөөнөтү 4,5 жылга кыскарган.

⁴² Ага кошумча, мурдагы ЖК депутаты жана “Ата –Мекен” партиясынын мүчөсү Райкан Төлөгөнов 27-октябрда, 2010- жылы өлкөдөн куулган мурдагы президент Курманбек Бакиевдин үй-мүлкүн тоноду деген айыптоо менен 15 жылга эркинен ажыратылган.

кысым көрсөтүү жана добуш сатып алуулар жөнүндө ишенимге татыган кабарларды алды. ДИАУБ ШБМ ошондой эле бир нече аймакта өнөктүк материалдарын жок кылуу учурлары жөнүндө дагы маалыматтарды ала алды.⁴³

Айрым жарандардын, анын ичинде мамлекеттик кызматкерлердин, кайрымдуулук жана диний уюмдардын кызматкерлеринин, жашы жете элек өспүрүмдөрдүн өнөктүккө катышуусуна мыйзам тарабынан тыюу салынган. Премьер-министр Сапар Исаков 21-сентябрда премьер-министрдин орун басары Дүйшөнбек Зилалиевди Президенттик шайлоону уюштуруу жана өткөрүү боюнча штабдын жетекчиси кызамытанан бошотту. Анын себеби, Д. Зилалиев Баткен шаарынын мэриясында мамлекеттик кызматкерлер менен өткөн жолугуушунун жүрүшүндө талапкер Жээнбековго добуш берүүгө үндөгөнү болду.⁴⁴ Өнөктүктүн аяктоосуна аз калганда, Президент Алмазбек Атамбаев талапкер Жээнбековду колдогон бир нече билдирүү жасады. Бабановдун биринчи турда утуп чыгаары тууралуу айткан сөздөрүнө жооп катары, 4-октябрда Президент Атамбаев добуш берүүчүлөр өз эркин тоскоолдуксуз билдире алат жана жарыяланган маалыматтын “жалган” экенин тастыктоо үчүн, «чыныгы маалыматты» камтыган сурамжылоонун жыйынтыктарын чыгаруу керек деп билдирди.⁴⁵ Премьер-министрдин орун басары, маркум Темир Жумакадыров 9-октябрда жерге берилген күнү жана 12-октябрдагы Ошко жасаган сапары учурунда Президент Атамбаев талапкер Бабановдун дарегине бир нече курч билдирүүлөрдү жасады. Мындай иш аракеттер ЕККУнун Копенгаген Документинин 7.6 беренесине каршы келет.⁴⁶

Бийлик органдары бардык талапкерлерге бирдей шарттарды түзүүгө аракет кылуусу керек. Атап айтканда, мамлекеттик кызматкерлер үчүн шайлоо өнөктүгү боюнча эрежелер такталып, мамлекеттик ресурсту пайдалануу үчүн айып пулдардын өлчөмүн жогорулатуу керек. Мыйзамга ылайык, мамлекеттик кызматкерлер талапкерлерди жактап же аларга зыян келтирүүчү билдирүү жасоодон алыс болуш керек.

Бабанов мырза 28-сентябрда Ош шаарында өткөн үгүт иштери учурунда жергиликтүү өзбек жамаатына кайрылып сөз сүйлөгөн. Андан кийинки күндөрдө бир нече телекомпания, айрыкча мамлекеттик каналдар, ал сөздөрдү контексттен алыстатып, айтылган сөздөр улуттар аралык кастыкка чакырды деген таризде, интенсивдүү түрдө көрсөтө башташты.

Ага улай, Бишкек, Ош жана Жалал Абад шаарларында Бабанов мырзага каршы “жасалма” уюштурулган демонстрациялар теле-каналдар тарабынан бир нече күн катары менен чагылдырылды. Ош шаарында айтылган сөздүн натыйжасында, БШК Бабановду каттоодон чыгарууну талап кылган көптөгөн арыздарды кабыл алды жана ага эскертүү жарыялады.

Жыйындарды өткөрүү эркиндиги жалпысынан сакталды, бирок, Бишкек шаарынын жетекчилиги тарабынан шайлоону өткөрүү мезгилинде мамлекеттик имараттарга жакын

⁴³ Ички иштер министрлиги ЕККУ/ДИАУБ ШБМге өнөктүк материалдарына зыян келтирүү жана жок кылуу учурлары жөнүндө 40тан ашуун арыз түшкөнүн билдирди. Өнөктүк жүргүзгөн айрым кеңселердин өкүлдөрү ЕККУ/ДИАУБ ШБМге алар бул иштерде милициянын бейтараптыгына жана натыйжалуулугуна ишенбегендиктерин айтышты.

⁴⁴ ЕККУ/ДИАУБ ШБМдин байкоочулары 3-октябрдагы стадионду ачуу салтанатында Зилалиев мырза сөздү тандап сүйлөгөнүн, бирок иш жүзүндө Жээнбековго үгүттөгөнүнө күбө болду.

⁴⁵ Жээнбековдун пайдасына чечилген бул [сурамжылоонун](#) жыйынтыгы мурда эч бир маалымат булактарында жарыяланган эмес жана шайлоо жөнүндөгү мыйзамдын талаптарына жооп бербейт, о.э. сурамжылоонун ыкмасы, мүмкүн болгон жаңылыштыктар, ким буюртма берген жана канча өлчөмдөгү каражат сарпталгандыгы тууралуу маалымат жок.

⁴⁶ ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 7.6 параграфында ЕККУга мүчө мамлекеттердин “бардык тараптарга бирдей укуктук гарантияны камсыз кылуу жана саясий ат салышууда мыйзам жана бийлик тарабынан бирдей мамиле жасалуусу керек” деп айтылат.

жерлерде чогулууга тыюу салуусу, мыйзамдарга жана эл аралык стандарттарга каршы келет.⁴⁷ Бишкек шаарынын эки районунун соттору мындай тыюу салуулардын туура экендигин колдоду.⁴⁸ Ага карабай, Жээнбеков мырзанын акыркы эл менен жолугуусу 13- октябрда Бишкектин тыюу салынган Ала-Тоо аянтында өттү. ДИАУБ ШБМ талапкерлер өнөктүк иш-чараларын уюштурууда, айрыкча өлкөнүн түштүгүндө, көйгөйлөргө учурап жатканы тууралуу кабарларды алган.⁴⁹

Аял кишилердин саны саясий турмушта жетиштүү көрсөтүлбөй келет, алардын ичине, шайлоо аркылуу келген кызматтардагы аял кишилер да кирет. Шайлоо күнүнө алынган маалыматка карата, 120 парламент мүчөлөрүнүн ичинен (ПМ) 19 аял, 22 өкмөт мүчөлөрүнүн ичинен 3 аял, 9 ыйгарым өкүлдүн ичинде бир да аял киши көрсөтүлгөн эмес. Мыйзамдар тутумунда, жактоочулардын кол тамгаларын азыраак санда чогултуу, төмөндөтүлгөн шайлоо күрөөсү сыяктуу, же болбосо, саясий партиялардын курамында аял талапкерлерди көрсөтүүгө кызыктыруучу жеңилдиктер, аялдарды президенттик кызматка көрсөтүү үчүн эч кандай стимулдар азыркыга чейин каралган эмес.⁵⁰ ДИАУБ ШБМ талапкерлер менен жолугушууларга келген кишилердин арасында гендердик балансты байкаганы менен, өнөктүк уюштурган кызматкерлер арасында эркектер басымдуу болуп, талапкерлердин платформаларында коомдогу гендердик маселелер жетишсиз деңгээлде көтөрүлдү.

Аялдардын коомдук жана саясий жашоого активдүү катышуусу боюнча укуктук, институционалдык жана агартуу демилгелерин камтыган комплекстүү иш чараларды иштеп чыгуусу зарыл. Аял талапкерлердин президенттик шайлоолорго катышуусун жеңилдеткен атайын чараларды киргизүүнү ойлонуштурууга болот.

⁴⁷ ЕККУнун 1990- жылкы Копенгаген Документинин 9.2 – параграфында “ар бир жаран тынч чогулуштарды жана демонстрацияларды өткөрүүгө укугу бар. Бул укукту аткарууга тоскоол болуучу бардык иш аракеттер мыйзам жана эл аралык стандарттарга ылайык каралат” деп айтылат. ЖСУЭПтин 19-беренесин караңыз.

⁴⁸ 28-июлда Бишкек шаарындагы Биринчи май райондук соту 2017-жылдын 27-июлунан 20-октябрына чейин Бишкек шаарынын борбордук бөлүктөрүндө о.э. Ала-Тоо аянтында тынч чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуу жөнүндөгү райондук администрация тарабынан берилген арызды канаатандырды. Бирок, расмий жана маданий иш-чаралардын өткөрүүгө болот. Ал эми, 26-сентябрда Бишкек шаарындагы Октябрь райондук администрациясы тарабынан Ботаникалык бактан сырткары, бирок райондун аймагындагы тынч чогулуштарды өткөрүүгө 20- октябрга чейин тыюу салуу боюнча берген арызы райондук сот тарабынан колдоо тапты. “Тынч чогулуштар” жөнүндөгү мыйзамда тынч чогулуштарды белгилүү бир аймакта жана убакытта өткөрүүгө тыюу салууга болот, бирок тынч чогулуштарды өткөрүүдө башка тоскоолдуктар болбошу керек.

⁴⁹ [ЖМК тарабынан](#) Кочкор Атада (Жалал Абад областы) болуп өткөн шайлоо өнөктүгү тууралуу эң көзгө урунган макала чагылдырылды: 8- октябрда, талапкер Жээнбеков шаардагы жалгыз стадиондо добуш берүүчүлөр менен жолугушуу өткөрдү. Ошол эле күнү, талапкер Мадумаров добуш берүүчүлөр менен жолугушуу өткөрүүсү пландалган болчу. Жыйынтыгында, Мадумаров мырза өзүнүн өнөктүк иш-чарасын өткөрбөөгө мажбур болду.

⁵⁰ [Кыргызстан боюнча төртүнчү мезгилдик отчеттун жыйынтыктоочу байкоолорунда](#), БУУнун Аялдарды басмырлоо көрүнүштөрүн жоюу комитети «аялдар жетиштүү көрсөтүлбөгөн же алар тең эмес шартта болгон бардык, саясий жана коомдук чөйрөдө, аялдар менен эркектердин иш жүзүндөгү теңчилдигине багытталган» убактылуу атайын чараларды ишке ашыруу сунушун берген. (14- параграфты караңыз).

IX. ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮН КАРЖЫЛОО

Шайлоо өнөктүгү талапкердин өз каражаттарынан, ошондой эле жарандардан же юридикалык жактардан келип түшкөн каражаттардан каржыланышы мүмкүн.⁵¹ Талапкерлер мамлекет тараптан каржыланбайт. Июнь айында, шайлоо өнөктүгүнө багытталган өздүк жана келип түшкөн каражаттарды пайдалануу боюнча чектөөлөр бир топ жогорулап, ал эми өнөктүккө сарпталган каражат боюнча чектөөлөр мыйзамдан алынып салынды.⁵² Шайлоо өнөктүгүнө сарпталган каражаттардын чектелбегени жана мамлекет тараптан тикелей каржылоонун жоктугу добуш берүүчүлөрдүн тандоо эркиндигин жана талапкерлердин мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдигин бошондотушу ыктымал.⁵³

Шайлоо өнөктүгүнө сарпталган каражаттарды акылга сыярлык даражада чектөөнү ойлоноштуруу талапка ылайык болот.

Эреже боюнча, талапкерлер шайлоо фондун түзүү үчүн, банкта атайын эсеп ачууга милдеттүү. БШК жума сайын ушул эсептерге келип түшкөн, алардан сарпталган жана эсепте калган каражаттар тууралуу маалыматты жарыялап турду.⁵⁴ БШКнын нускамасына ылайык, шайлоо күнүнө чейин бардык талапкерлер шайлоо фондоруна келип түшкөн жана сарпталган каражаттар тууралуу аралык отчетторун беришти. Ал отчеттор, талапкерлердин жыйынтыктоочу отчеттору менен бирге, шайлоо өткөндөн кийин 10 күндүн ичинде тапшырылып, БШКнын аудит тобу тарабынан тескелип, өнөктүктү каржылоо талаптарына ылайык келгендиги айтылат. Аудиттин жыйынтыгын коомчулукка жарыялоо боюнча мыйзамда эч бир талап көрсөтүлгөн эмес.⁵⁵

Шайлоо өнөктүгүн каржылоого ачык-айкындуулук жетишпеди жана ДИАУБдун буга чейин берилген рекомендациялары канаатандырылган жок. Эл аралык стандарттарга шайкеш келүү

⁵¹ Шайлоо өнөктүгүн өткөрүүгө берилген ыктыярдуу акча каражаттары, чет элдик уюмдардан же жарандыгы жок адамдардан; мамлекеттик бюджеттен каржыланган жана мамлекеттик менчиктин үлүшү бар ишканалардан, диний деп эсептелген жана кайрымдуулукка багытталган уюмдардан; мамлекеттик салык же социалдык фондко чегерүүлөрдү киргизүүдөн баш тарткан жана о.э. белгисиз инсандардан келип түшүүсүнө тыюу салынат.

⁵² Ар бир талапкер 15 млн. сомго чейин (187 000 евро), ал эми физикалык же юридикалык жактардан 50 млн.сомго (623 300 евро) чейин акча каражаттарын өнөктүк фондуна кошо алат. Мыйзамга 2017- жылы өзгөртүүлөр киргизилгенге чейин талапкер 1.5 миллион сом, жеке тараптар 5 миң сом, ал эми юридикалык тараптар 5 миллион сомго чейин каражат кошууга болот эле. БУУнун адам укутарын коргоо комитетинин ЖСУЭПнын 21-беренесине болгон №25 жалпы пикиринин 19 параграфында “Эгерде, кайсы бир талапкердин же партиянын өтө көп өлчөмдө акча каражаттарын сарптоосу добуш берүүчүлөрдүн же демократиялык процесстин жүрүшүнө терс таасирин тийгизээри байкалса, шайлоо өнөктүгүн каржылоого багытталган акча каражаттарына чектөө киргизүүгө болот” деп айтылат.

⁵³ Венеция комиссиясынын 2002-жылдагы “шайлоолорду өткөрүүдөгү ийгиликтүү тажрыйба” Кодексинин I.2.3.бөлүгүндө “шайлоо өнөктүгүнө, айрыкча талапкердин жарнамасына сарпталуучу акча каражаттарына болгон чектөөлөр...бирдей мүмкүнчүлүктөр принцибине алып келет” деп айтылат.

⁵⁴ Эң көп акча каражаттары президенттикке талапкерлер Бабанов (229 млн. сом), Жээнбеков (158 млн. сом) жана Сариев (42 млн. сом) тарабынан сарпталган. Калган талапкерлер тарабынан баары биригип 29 млн.сом сарпталган.

⁵⁵ ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын 2010- жылкы [Саясий партиялардын иш-аракеттерин жөнгө салуу боюнча жетектөөчү принциптеринин](#) 200 параграфында «шайлоо өнөктүгүнүн финансылык отчетторунун интернетке өз убагында жайгаштырылып туруусу мыкты практика катары каралат» деп айтылат.

жана саясий каржылоону жөнгө салуу үчүн мыйзамда атайын жоболорду иштеп чыгуу керек.⁵⁶ Саясий партиялардын жыл сайын финансылык отчет тапшырып туруусу саясий партиялар жөнүндөгү мыйзамда каралган эмес.⁵⁷ Шайлоолор жөнүндө мыйзамда өнөктүктү каржылоо булактарын көрсөтүү талап кылынбайт жана мындай аракеттер ачык – айкындыкты көрсөтүү боюнча эл аралык милдеттенмелерге жооп бербейт.⁵⁸ Шайлоо өнөктүгүнүн каржылоо эрежелерин бузуу жолдорун алдын алуу мыйзамда каралган эмес.⁵⁹

Ачык-айкындуулукту жогорулатуу максатында, саясий ишмердүүлүктү жана шайлоо өнөктүгүн каржылоо жолдорун жөнгө салуучу мыйзамдар күчүнө кириши керек. Саясий партиялардан финансылык отчетту жыл сайын тапшырууну талап кылуу керек. Шайлоо фондоруна келип түшкөн каражаттардын булактарын көрсөтүү, өнөктүк үчүн келип түшкөн жана сарпталган каражаттар жана аудиттик текшерүүнүн натыйжалары тууралуу отчетторду талап кылуу, шайлоо өнөктүгүн каржылоодогу эреже бузууларды алдын алуу үчүн пропорционалдуу чараларды мыйзамга ылайык иштеп чыгыш керек.

X. ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫ

A. Мыйзам механизмдери жана ЖМКлардын абалы

Конституция сөз эркиндигине кепилдик берет жана жалаа жабуу деген айып менен кылмыш-жаза кодекси аркылуу куугунтоого тыюу салат.⁶⁰ Бирок, президенттин ишмердигине кепилдик берүү жөнүндө мыйзамда, президенттин жана экс-президентин аброюна доо келтирүү боюнча артыкчылыктар берилген. Мындан сырткары, жабырлануучуга салынган айып пулдун өлчөмүн жөнүндө жарандык кодексте каралган эмес жана эл аралык стандарттарга дал келбейт.⁶¹

⁵⁶ ЕККУ/ДИАУБнун жана Венеция комиссиясынын биргелешип иштеп чыккан [административдик ресурстарды туура эмес пайдалануу жолдорун алдын алуу жана күрөшүү жөнүндөгү 2016-жылдагы жобосунун](#) II бөлүгүнүн В 2.2.3 пунктунда “финансылык ачык айкындуулукту орнотуу жана административдик ресурстарды туура эмес пайдалануу жолдорун аныктоо үчүн, саясий партиялардан жана талапкерлерден шайлоо өнөктүгүнө сарпталган бардык акча каражаттарынын кирүү жана чыгуу булактарын так көрсөтүүсү талап кылынуусу керек” деп айтылат.

⁵⁷ ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын 2010-жылкы Саясий партиялардын иш-аракеттерин жөнгө салуу боюнча жетектөөчү принциптеринин 202-параграфында «Саясий партиялардан шайлоо өнөктүгү болбогон учурларда финансылык отчетторун тиешелүү жөнгө салуучу органга тапшырып туруусун талап кылуу керек. Ал отчеттордо келип түшкөн каражаттарды жана сарптоо максаттарын көрсөтүү талап кылынуусу керек» деп айтылат.

⁵⁸ Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча БУУнун конвенциясынын 7.3 беренесинде “мамлекеттик кызматка тандалып аткан талапкерди колдоого багытталган акча каражаттарынын ачык-айкын сарпталуусу үчүн укуктук жана административдик аракеттерди жасоо” керектиги жөнүндө айтылат.

⁵⁹ Шайлоо өнөктүгүн каржылоо эрежелерин бузууда каралган жалгыз жаза бул эскертүү берүү, талапкерди каттоодон чыгаруу жана Кылмыш-жаза кодексине ылайык айып тагуу болуп эсептелинет.

⁶⁰ ЕККУнун сөз эркиндиги боюнча өкүлү (СЭӨ) 2014-жылдын май айында Кылмыш-жаза кодексине киргизилген «кылмыш жөнүндө билип туруп калп кабар жеткирүү» жөнүндө өзгөртүүлөр, жалаа жабууну кылмыш катары кароого мүмкүнчүлүк берет деп [сындады](#).

⁶¹ БУУнун адам укуктарын коргоо комитетинин ЖСУЭПтин № 34- жалпы комментарийинин 38 – параграфында “Бардык мамлекеттик кызматкерлер, мамлекет башчысы сыяктуу бийик саясий кызматтын ээлери... легитимдүү сынга жана оппозицияга туш болушат. Ушуга байланыштуу [АУБК] ... жалаа жабуу жана мамлекеттик кызматкерлердин аброюн коргоо сыяктуу мыйзамдар мамлекет башчысын тынчсыздандырат; сөз болгон адамдын ким экендигинин негизинде каттуу чаралар каралбашы керек деп айтылат мыйзамдарда. Мүчө өлкөлөр куралдуу күчтөр же администрация сыяктуу уюмдарды сыздоого тыюу салбашы зарыл” деп жазылган. Андан аркы 47 – параграфта “жалаа жабуу жөнүндө мыйзамдар кылдаттык менен ... сөз эркиндигин басынтпай турган кылып даярдалышы шарт... Мүчө өлкөлөр ашыкча жазалоо чараларын жана айып пулдардын салынышына каршы иш аракеттерди жасаш керек. Мүчө өлкөлөр, мүмкүн болгон учурларда, жабырлануучу кетирген чыгымдарды айыпталуучу төлөп берүү талабына акылга сыярлык чектөө киргизүү зарыл” деп айтылат. ЕККУнун сөз эркиндиги боюнча өкүлү (СЭӨ) 2015-жылы «мамлекет

Ошол кездеги президентин жана Жээнбеков мырзанын атынан Башкы прокуратурага келип тушкөн арыздардын негизинде, жалаа жабуу боюнча ЖМКлар менен журналисттерге иш козголуп, жыйынтыгында ашыкча чоң суммадагы айып пул салынгандыгы коомдо чоң дүрбөлөндү жаратты жана ачык дебаттардын өтүшүнө терс таасирин тийгизе алды.⁶²

“Президенттин ишмердигин кепилдөө боюнча” мыйзамдын 4- беренесин жана президенттин аброюн коргоо боюнча артыкчылыктарды алып салуу керек. Материалдык эмес компенсация түрлөрүн иштеп чыгып, келтирилген зыян үчүн жабырлануучуга төлөп берүүчү айып пулдун өлчөмүнө чектөө киргизүү керек. Коомду дүрбөлөңгө салган билдирмелердин төгүн экенин далилдөө жабырлануучуга жүктөлүшү керек.

ЖМКлар, онлайн медиа, жарнама убактысын же гезит бетиндеги аянтты сатуу жана БШКнын ишмердигин жана шайлоо өнөктүгүн чагылдыруу үчүн БШК тарабынан аккредитациялууга тийиш. БШКга түрдүү ЖМКларга каршы жалаа жабуу туурасында, 13 арыз келип түштү жана алардын көбүнчөсү ЖМКнын аккредитациясын чакырып алууга байланышкан.⁶³ БШК бир гана ЖМКнын аккредитациясын чакырып алганына карабай, аккредитацияны алдырып, каржылык жоготууларга учуроо коркунучу бар экендиги жана ЖМК өкүлдөрүнүн пикири боюнча журналисттердин өзүн-өзү цензураалоосуна алып келет деп билдирет ДИАУБ ШБМдин маектештештери.

ЖМКлардын «шайлоо өнөктүгүнө катышуу» үчүн БШК тарабынан аккредитацияланышын алып салуу зарыл.

“Улуттук, этностор аралык, расалык, диний жана аймактык белги боюнча козутуу” жөнүндөгү кылмыш-жаза кодексинин 299-беренеси сөз эркиндиги боюнча эл аралык стандарттарга туура келбейт.⁶⁴ Бишкек шаардык соту 29- сентябрда журналист Зулпукар Сапановду 229- берененин негизинде күнөөлүү деп тапты. Бирок, аны эркинен 4 жылга ажыратуу өкүмүн 2 жылга шарттуу

башчысын коргоо үчүн журналисттерге жана ЖМКларга салынган ашыкча айып пулдардын кесепетинен улам өзүн-өзү цензураалоого алып келиши ыктымал” деп [белгилеген](#).

⁶² 5-октябрда, сот 24.kg маалыматтык агенттигинин жана журналист Кабай Карабековдун президенттикке талапкер Сооронбай Жээнбековго 10 млн сом (5 млн сомдон) төлөп берүүсү жөнүндө чечим чыгарды. 15-сентябрда ушундай эле арыз менен талапкер Жээнбеков БШКга кайрылган жана 24.kg маалыматтык агенттиги тарабынан бул маалымат чындыкка дал келбестигинен улам вебсайттан алынып салуусу боюнча чечим чыгарган. Ал макалада "ага-ини Жээнбековдордун радикалдуу араб уюмдары менен тыгыз байланышы бар болушу мүмкүн" деген Орус атайын кызматтары берген маалымат тууралуу жазылган. Андан сырткары, Президент Атамбаевдин кадыр баркына доо келтирилген деген айып менен август-сентябрь айлар аралыгында, башкы прокуратура беш арыздын негизинде, Заноза жаңылыктар вебсайтынын негиздөөчүсү Pro Media ӨЭУна жалпы суммасы 27 млн.сомго барабар болгон айып пул салуу жөнүндө чечим чыгарып жана аны сот канаатандырарлык деп тапты.

⁶³ 4-октябрь күнү “Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоону өткөрүүдө жалпыга маалымдоо каражаттарынын аккредитөө жөнүндөгү” жобого БШК тарабынан киргизилген өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго ылайык, ЖМКнын аккредитациясы мыйзам бузуулар кайра кайталанган учурда гана алынып салынат жана бул тууралуу ЖМКга алдын ала билдирилет. 9-августта БШК талапкер Бабановдун ыйгарым өкүлүнөн келип түшкөн арыздын негизинде «chagylgan.kg» интернет-басылмасынын аккредитациясын чакыртып алды. Ал Интернет булагы талапкер Бабановдун өнөктүгү кээбир мамлекеттерде террористтик деп табылган уюм тарабынан каржыланган деп божомолдогон макала жарыялаган. Бул иш иликтөө үчүн прокуратура органдарына жөнөтүлдү.

⁶⁴ КР Кылмыш-жаза кодексинин 299- беренесинин 1- бөлүгү «улуттук, этностор аралык, расалык, диний же аймактар аралык кастыкты козутууга» ЖСУЭПтин 20.2- беренесинде “кастык, басмырлоо, душмандык жана зомбулукту козутууга үндөгөн улуттук, расалык же диний кастыкка чакыруу” деп талап кылынгандай так аныктама бербейт. Мындан сырткары, 299- берене, элдерге өзүнүн жүрүм-турумун тууралоо мүмкүндүгүн бере турган кылып, жеткиликтүү тактык менен жазылган эмес, ошондуктан ал ЖСУЭПтин 19.3-беренесине дал келбейт. (ЖСУЭПтин №34 жалпы пикиринин 25- параграфын да караңыз).

түрдө ажыратуу чечими менен алмаштырды.⁶⁵ Кылмыш-жаза кодексинин 229-беренесин өнөктүк учурунда журналистке жана талапкерлердин бирине каршы колдонуу (Шайлоодон кийинки окуялар бөлүгүн караңыз) сөз эркиндигине олуттуу зыян келтирди.

«Улуттук, этностор аралык, расалык, диний же аймактар аралык кастыкты козутууга» кылмыш-жаза кодексинин 229/1- беренеси ЖСУЭПтин 20.2- беренесинде берилген атайын стандарттарга ылайык кайра каралуусу зарыл. Ага кошумча, мыйзамдын кастык, басмырлоо, душмандык жана зомбулук сыяктуу терминдерине так аныктама берилиши керек.

ЖМКлардын кимге тийиштүү экени айкын болбосо да, коомчулуктун пикири боюнча коммерциялык телеканалдар саясий ишмерлердин менчигинде турганы коомчулукка маалым. Дагы эле маалыматтын негизги булагы болгон коомдук каналдар өкмөттөн көз каранды.⁶⁶ Сентябрь телекомпаниясынын 22-августта экстремисттик мазмундагы материалды обого чыгарды деген күнөө менен жабылышы, өкмөттү сындаган көз караштардын жана пикирлердин азайышына алып келди. Жетишкендик катары белгилей кетсе, эркин интернет альтернативдүү маалымат катары барган сайын өнүгүүдө.⁶⁷

В. ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮН ЧАГЫЛДЫРУУ

Шайлоолор жөнүндө мыйзам боюнча ЖМКлардан бейтарап маалымат берүү, талапкерлерге бирдей мамиле жасоо талап кылынат. Бирок, бул жобо декларативдүү бойдон калууда, анткени «бейтарап маалымат» деген аныктама мыйзамда так көрсөтүлгөн эмес. Ага кошумча, ЖМКларды аккредитациялоо боюнча БШКнын нускамасында талапкерлердин өнөктүгүн ЖМКлар тарабынан чагылдыруу аракеттери «шайлоо өнөктүгүнө катышты» дегенге барабар деген түшүнүктү пайда кылууда. Журналисттердин ЭШБМге берген маалыматына таянсак, алар шайлоо өнөктүгүн чагылдыруудан оолак болуп, өнөктүктү келишимдин негизинде жана талапкерлердин фондунан акы төлөнгөн учурда гана чагылдырууга болот деп айтылат. ДИАУБ ШБМнын медиа мониторингинин жыйынтыгына⁶⁸ ылайык, байкоо жүргүзүлгөн төрт телеканалда шайлоо өнөктүгүнүн жүрүшүндө 68 саат акы төлөнгөн саясий жарнама берилсе, ал эми, жаңылыктар түрмөгүндө 19 саат өнөктүктү чагылдыруу берилгени такталды.⁶⁹ Өнөктүктү чагылдырууга берилген ченелүү

⁶⁵ Сапанов мырза бардык Түрк элдерин биригүүгө жана ошол эле убакта диндер ортосунда кастыкка үндөгөн китепти басып чыгаруу айыбы менен сот тарабынан күнөөлүү деп табылды.

⁶⁶ 29-сентябрь күнү КТРК талапкер Бабановдун 28-сентябрда Ош шаарындагы өзбек улутундагы элдерге жасаган кайрылуусу боюнча жети мүнөткө созулган берүүлөрдү прайм-тайм убагында көрсөттү (шайлоо өнөктүгү боюнча маалыматты караңыз). Салыштыра кетсек, элдин кызыгуусун жараткан бөлөк, мисалы, Сапановдун соттолгондугу тууралуу жаңылыктарды КТРК жана ЭЛТР каналдары чагылдырган жок.

⁶⁷ [Internet World Stats](#)тын маалыматына таянсак, өлкөдөгү интернет колдонуучулардын саны 34,5% түзөт.

⁶⁸ 10-сентябрдан 13-октябрга чейинки аралыкта ЕККУ/ДИАУБ ШБМ тарабынан саясий ишмерлер жөнүндөгү прайм-тайм убактысындагы берүүлөргө сандык жана сапаттык мониторинг жүргүзүлдү. Аларга төмөнкү төрт телеканал: коомдук ЭлТР жана КТРК, коммерциялык НТС жана 7 канал жана үч гезит: Дело №, Супер Инфо жана Вечерний Бишкек кирди. Ошондой эле, ЕККУ/ДИАУБ ШБМ Jalbyrak.tv жана kaktus.media ЖМКларынын өнөктүктү чагылдыруусуна да мониторинг жүргүздү.

⁶⁹ Мониторинг жүргүзүлгөн телеканалдардын акы төлөнүүчү эфирдик убактысынын 85% жакыны талапкерлер Бабанов жана Жээнбеков тарабынан сатып алынды.

убакыттын сарпталышына телеканалдар бейтарап мамиле жасагандыгы байкалып турду.⁷⁰

Президент Атамбаевдин талапкер Жээнбековго үгүттөп сүйлөгөн сөздөрүн коомдук эки телеканалда 2.7 саат бою көрсөтүлүшү, Жээнбековго байкалаарлык артыкчылык алып келди. Мониторинг жүргүзүлгөн гезиттер жана онлайн жаңылык булактары да өнөктүктү жетиштүү чагылдырбай, кез-кезде, бирок азыраак денгээлде, бир тарап болуп жатышты. («ЖМКларга мониторинг» тиркемесин караңыз).

Маалыматтарды «бейтарап чагылдыруу» максатында, объективдүү маалымат берүү критерийлерин иштеп чыгуу менен бирге мыйзамга өзгөртүүлөрдүү киргизүү керек. Көз карандысыз көзөмөлдөөчү орган тарабынан иштелип чыккан жоболордун аткарылышына мониторинг жүргүзүп туруу керек.

Телеканалдарда көрсөтүлгөн дебаттар, добуш берүүчүлөргө ага чейин көмүскөдө жүргөн талапкерлер жөнүндө маалымат алуусуна жана алардын платформалары менен таанышуусуна мүмкүнчүлүк түзүп берди. Бул плюрализмдин көбөйүшүнө өз салымын кошту. Ага карабай, жетиштүү, бейтарап жана аналитикалык маалыматтын жетишсиздиги добуш берүүчүлөр үчүн көйгөйлүү маселе бойдон кала берди.

XI. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ

Этностор аралык мамилелер Кыргызстанда актуалдуу фактор бойдон калууда, анткени улуттук азчылыктар калктын 27 % түзүп, алардын эң чоң жамааттары өлкөнүн түштүгүндө топтолушуп жашашат.⁷¹ Кыргызстан ар кайсы улуттун өкүлдөрүнөн турган мамлекет, андыктан улуттар аралык дискриминацияга жол бербөө жана ар бир улуттун өкүлүнө бирдей мамиле жасоо Конституцияда жана башка мыйзамдарда көрсөтүлгөн. Улуттук азчылыктар жана басмырлоо жөнүндө атайын мыйзам жок, бирок дискриминацияга каршы беренелер кылмыш-жаза кодексинде көрсөтүлгөн.

Улуттук азчылыктар АШКлардын курамында жана алар топтолушуп жашаган аймактарда аз көрсөтүлгөн.⁷² Добуш берүүчүлөр үчүн агартуу материалдарынын баары мамлекеттик (кыргыз) жана расмий (орус) тилдерде басылып чыгарылган. ЭШБМнын маектештери, улуттук

⁷⁰ Коомдук телеканалдар КТРК жана ЭЛТР Жээнбеков мырзаны колдогон бир тараптуу маалымат берди. КТРК өз жаңылыктарынын 70% пайызын Бабанов, 16 % пайызын Жээнбеков жана 6% пайызын Сариевге арнады. Бирок, Бабанов жөнүндө маалыматтын 84% терс нукта, ал эми Жээнбеков жөнүндө маалыматтын 88% пайызы оң нукта көрсөтүлүп жатты. Сариев жөнүндө маалыматтын 98% оң маанайда көрсөтүлүп жатты. ЭЛТР өз жаңылыктарынын 70% Бабановго ал эми 22% Жээнбековго арнады. Бабановду камтыган маалыматтын 95% терс нукта, ал эми Жээнбеков жөнүндө маалыматтын 98% пайызы оң нукта көрсөтүлүп жатты. 7 канал (расмий түрдө Ташиевдин агасына таандык, бирок кээ бир маалымат булактарына ылайык, президентке жакын адамдарга тиешеси бар). Бул канал өз жаңылыктарынын 54% Бабановго, 8% Жээнбековго, 11 % Ташиевге, жана 12% Төрөбаевге ажыратып берди. Бабанов жөнүндө маалыматтын 90% терс маанайда чагылдырылса, Жээнбеков жөнүндө маалыматтын 93% оң маанайда берилди. Ташиев жөнүндө маалыматтын 96 % оң маанайда, ошол эле кезде Төрөбаев жөнүндө маалыматтын 82% терс маанайда көрсөтүлгөн. НТС каналы (маалыматка ылайык, Бабановго жакын ишкерлердин бирине таандык) өз жаңылыктарынын 39% Бабановго жана 54% Жээнбековго арнады. Бул каналда Бабанов жөнүндө маалыматтын 96% оң, ал эми Жээнбеков жөнүндө маалыматтын 96% терс маанайда көрсөтүлгөн.

⁷¹ Кыргыздардан кийинки көп сандагы этникалык топ – бул өзбек улутундагылар, алар калктын 14,6% түзүп, көпчүлүгү Ош жана Жалал-Абад облустарында топтолушуп отурукташкан. Дагы башка көп сандагы улуттарга – орустар (5,8%), дунгандар, тажиктер жана уйгурлар (ар бири 1%) кирет.

⁷² ЕККУнун 1990- жылкы Копенгаген Документинин 35 - параграфына ылайык “мүчө өлкөлөр улуттук азчылык өкүлдөрүнүн коомдук иштерге натыйжалуу катышуу укугун сыйлашы керек”.

азчылыктардын тилдеринде жетиштүү материалдардын жоктугу тууралуу суроолорду көтөрбөгөнү менен, мындай көрүнүш ЕККУнун алдында алынган милдеттемелерге жана эл аралык стандарттарга жооп бербейт.⁷³ Өнөктүктү улуттук азчылыктардын тилинде өткөрүүгө мыйзам боюнча уруксат берилет, бирок өнөктүк материалдары, айрым учурларды эске албаганда, сырткары, кыргыз жана орус тилдеринде гана чыгарылган.

БШК улуттук азчылыктар шайлоо комиссияларынын курамында, алар топтолушуп жашаган аймактарда, жетиштүү көрсөтүлүшү үчүн чараларды көрүшү зарыл.

ДИАУБ ШБМ талапкерлердин айрымдарынын үгүт иштери учурунда, улуттар аралык тынчтык жана биримдик тууралуу сөздөр айтылганына карабай, талапкерлердин платформаларында улуттук азчылыктардын абалы, улуттар аралык мамиле же алардын коомго интеграцияланышы жөнүндө эч нерсе каралган эмес экендигин байкаган.

ДИАУБ ШБМ улуттук азчылыктарга каршы багытталган риторикага байкоо жүргүзгөн жок, бирок улуттар аралык маселелер айрым учурларда саясий максатта колдонулуп, үгүт иштеринде карама-каршылыктын пайда болушуна алып келди. Айрыкча, 28-сентябрда болуп өткөн талапкер Бабановдун Оштогу үгүт иштери учурунда айтылган сөздөрүнү жана көптөгөн бийлик адамдары менен көрүнүктүү коомдук ишмерлердин ага болгон реакциясы өзбек жамаатынын мүчөлөрүнүн бир топ тынчсыздануусун жаратты. (Шайлоо өнөктүгү тууралуу бөлүктү караңыз). ДИАУБ ШБМдин маектештеринин айтуусунда, бул өлкөнүн түштүгүндөгү азчылыктардын өкүлдөрүнүн арасында аярлуулук жана тынчсыздануу сезимдерин жаратты.

ХП. КООМДУК ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР

Жарандык коом уюмдары, талапкерлер жана эл аралык уюмдар шайлоодо байкоо жүргүзүү үчүн байкоочуларды көрсөтүүгө укугу бар. Шайлоо жөнүндөгү мыйзамда каралгандай, шайлоого байкоо жүргүзүү шайлоонун баардык деңгээлинде өтөт. Бирок, 2017-жылы киргизилген толуктоолор жана өзгөртүүлөргө ылайык, жарандык коом жана талапкерлер тарабынан көрсөтүлгөн байкоочулардын санына чектөөлөр киргизилди (алар бир гана шайлоо комиссиясында жүргүзө алышат).⁷⁴ Мындан сырткары, жакында киргизилген өзгөртүүлөр жана толуктоолорго ылайык жарандык коом уюмдары жана талапкерлер дайындай ала турган байкоочулардын саны да чектелип (тийиштүү түрдө, бир шайлоо комиссиясына 1 жана 2 байкоочудан), коомдук байкоочулардын шайлоонун жыйынтыктары боюнча арыздарды жазуу укугу алынып салынды.

Жарандык коомдун байкоочуларынын укуктары жүйөлүү себепсиз чектелбеши керек. Мыйзамга ылайык бир шайлоо комиссиясындагы байкоочулардын саны чектелиши мүмкүн,

⁷³ ЕККУнун 1990- жылкы Копенгаген Документинин 32.5 - параграфына ылайык “улуттук азчылык өкүлдөрүнүн (...) өз тилинде маалыматты таратууга, алууга жана алмашууга укугу бар”. БУУнун адам укуктарын коргоо комитетинин 1996-жылдагы ЖСУЭПнын № 25- жалпы комментарийинин 12 – параграфында “добуш берүү боюнча маалымат жана материалдар улуттук азчылыктардын тилдеринде жеткиликтүү болууга тийиш” деп жазылган.

⁷⁴ [Партияларга кирбеген жарандык уюмдар тарабынан шайлоолорго байкоо жана мониторинг жүргүзүүнүн глобалдык принциптеринде](#) «Партияларга кирбеген жарандык уюмдар тарабынан шайлоолорго байкоо жана мониторинг жүргүзүү ийгиликтүү болушу үчүн ... шайлоолорду башкарган жана башка мамлекеттик органдар ... жарандардын мамлекеттик жана коомдук иштерге катышуу укугун сыйлап ..., басмырлоону же укугун чектөөнү жоюу максатында, эл аралык байкоочуларга, ЖМКларга жана талапкерлердин байкоочуларына шайлоо участкаларына жана башка шайлоого байланышкан жерлерге жана процесстерге катышуу мүмкүнчүлүгүн ..., анын ичинде, кирүү үчүн талап кылынган аккредитацияны өз убагында берип, камсыздоосу зарыл» деп айтылат.

бирок шайлоо комиссиясында болуп жаткан иштерге толук кандуу байкоо жүргүзүү үчүн жетиштүү сандагы жарандык коомдун байкоочуларын аккредитациялоого жол берилиши керек. Жалгыз бир адам байкоо жүргүзө ала турган шайлоо комиссияларынын санын көбөйтүүнү ойлонуп көрүүгө болот.

Коомдук байкоочулар өздөрү байкоо жүргүзгөн шайлоо комиссиясында аккредитациядан өтөт. ДИАУБ нун жарандык коомдогу маектештери ылдыйкы деңгээлдеги комиссиялар тарабынан аккредитациялоо эрежелеринин мыйзамсыз колдонуусун, жана мыйзамда көрсөтүлбөгөн документтерди талап кылуусун билдирген.

ДИАУБ ШБМнын баамында, Жарандык платформа, демократия жана жарандык коом үчүн коалиция жана Таза Шайлоо аттуу ӨЭУдар шайлоону өткөрүүдө чоң роль ойноду. Алардын добуш берүүчүлөрдү окутуу жана узак-мөөнөткө байкоо жүргүзүүгө багытталган иш-аракеттери шайлоо процессинин ачык болушуна салым кошту. Шайлоо күнү талапкерлердин байкоочулары, негизинен, талапкерлер Жээнбеков менен Бабановдун өкүлдөрү, байкоо жүргүзүлгөн участкалардын 99 %, ал эми коомдук байкоочулар 67 % болушуп, шайлоо процессинин ачык-айкын болушуна өз салымдарын кошушту. АШКлар жыйынтыктарды чыгарып жаткан учурда талапкерлердин байкоочулары, байкоо жүргүзүлгөн участкалардын 20 %, ал эми коомдук байкоочулар 61 % болушту.

БШК тарабынан 57 эл аралык уюмдан жана чет мамлекеттердин шайлоо комиссияларынан шайлоого байкоо жүргүзүү үчүн жиберилген 780 эл аралык байкоочуга аккредитация берилди.

ХШ. АРЫЗДАНУУЛАР ЖАНА ДАТТАНУУЛАР

Шайлоого байланышкан укуктардын бузулгандыгы тууралуу арыздар, добуш берүүчүлөр, талапкерлер, саясий партиялар, ӨЭУлар, алардын өкүлдөрү жана байкоочулар тарабынан шайлоо комиссияларына, ИИМ өкүлдөрүнө жана прокуратурага берилет. Шайлоо комиссияларынын жана алардын кызматкерлеринин чечимдери, иш аракеттери жана аракетсиздиги жөнүндө даттануулар менен жогорку деңгээлдеги комиссияларга кайрылууга болот. БШКнын үстүнөн түшкөн арыздар жана БШКнын чечимдерине каршы даттануулар Бишкек шаарынын райондор аралык сотуна (БРС) жиберилет, ал эми БРСтин чечимдерине каршы даттануулар Жогорку сотко акыркы чечимди кабыл алуусу үчүн жиберилет.⁷⁵

БШК шайлоо күнүнө чейин бир нече арыздарды кабыл алган. ДИАУБ ШБМ маектешкен адамдар, алардын ичинде ӨЭУдын жана талапкерлердин өкүлдөрү шайлоо комиссияларынын даттануулар боюнча бейтарап жана натыйжалуу чечим чыгарышына ишенбегендиктерин билдиришкен. Айрым АШКлар тарабынан шайлоо күнү жана андан кийин келип түшкөн даттануулардын үстүрттөн карагандыгы, АШКлардын шайлоого байланышкан талаштарды чечүүдөгү жөндөмдүүлүгүн басаңдатат.⁷⁶

⁷⁵ Арыздар, арыз берүүчү эреже бузуу жөнүндө билген убактан баштап эки күн ичинде берилиши керек. Шайлоо комиссиялары жана соттор шайлоого чейин түшкөн арыздар боюнча үч күн ичинде чечим кабыл алуулары шарт; бул мөөнөт, кошумча тактоо үчүн, 5 күнгө чейин узартылышы мүмкүн.

⁷⁶ Мисалы, Бабановдун Лейлек району (Баткен абласты) боюнча өнөктүк кеңсеси, жергиликтүү администрация талапкердин жарнактарын бир нече айылда алынып салганы, ал эми айрымдарын Жээнбековдун жарнактары менен алмаштырып койгону жөнүндө арызын Лейлек АШКсына тапшырып, ал арыз 6-октябрда «жетиштүү далил келтирбегент үчүн» четке кагылды. Шайлоо күнү, Ош шаарынын АШКсы шайлоо участкасынын ичинде орун алган добуш берүүнүн купуялуулугун бузуу жана добуш берүүчүлөргө кысым жасоо жөнүндө арызга, андай эреже бузууларды УШК төрагалары тастыктаган жок деген кат менен жооп берди.

Шайлоо күнүнө чейин БШК тарабынан 90 арыз каралып чыгып, алардын көпчүлүгү өнөктүктү жүргүзүү эрежелерин бузгандыгы тууралуу келип түшкөн.⁷⁷ Арыздарды карап чыгуу боюнча БШКнын жумушчу топторунун отурумдары байкоочулар жана ЖМКлар үчүн ачык өттү.⁷⁸ Жетишкендик катары белгилей турган болсо, БШК тарабынан арыздардын жана сотторго берилген даттануулардын онлайн тизмеси түзүлүп, арыздардын каралышынын ачык айкындуулугуна алып келүү менен бирге, ДИАУБдун буга чейинки берилген рекомендациясы аткарылды. Негизинен, мыйзамда каралган мөөнөттөр сакталып, тараптар өз аргументтерин, кээ бир учурларды эске албаганда, бере алышты.⁷⁹ Өнөктүктү жүргүзүү эрежелерин бузуу үчүн 4 эскертүүнүн 3 бир талапкерге берилген. Башка талапкерлердин үстүнөн келип түшкөн арыздар анчалык кылдат жана процедураларды сактоо менен каралбаганы, БШКнын арыздарды кароодо жана мыйзамды колдонууда калыс эместигин көрсөттү.⁸⁰

БШК көпчүлүк арыздарды карап чыккан, бирок, кээ бир учурларда жеткиликтүү чараларды жана натыйжалуу ыкмаларды колдонгон жок.⁸¹ Атап айтканда, БШКнын административдик ресурстарды туура эмес пайдаланууга жана добуш берүүчүлөргө кысым көрсөтүүгө байланышкан арыздарды кароо учурунда процедуралардын жетиштүү сакталбагандыгы жана натыйжалуулуктун төмөндүгү байкалды.⁸² Президент Атамбаевдин үстүнөн түшкөн арыздарга «президент мыйзамдарга көңүл бурбай койсо да болот» деген маанидеги жооптор берилди.⁸³

БШК административдик ресурстарды туура эмес пайдалануу жана добуш берүүчүлөргө кысым көрсөтүү жолдорун алдын алуу максатында, коомчулукка жана мыйзам бузуучуларга андай жоруктарга жол берилбестиги жөнүндө жеткиликтүү кабар жөнөтүү чараларын

⁷⁷ Анын ичинде талапкерлер жана ЖМКлар, өнөктүккө катышкан кызматкерлер тарабынан эреже бузуулар жана административдик ресурсту туура эмес пайдалануу бар.

⁷⁸ Шайлоо өнөктүгүнө байланышкан даттануулар, даттануулар боюнча түзүлгөн жумушчу топтун ичинде каралып чыгып, андан кийин БШКга жөнөтүлөт. Кээ бир учурларда, биргеликте каралат. Кээ бир даттануулар боюнча кабыл алынган жумушчу топтун чечимдери БШКнын чечимдеринен айырмалангандыктан, ич-ара пикир келишпестиктерди жаратты.

⁷⁹ Талапкер Жээнбековдун ыйгарым өкүлү тарабынан талапкер Бабановдун үстүнөн келип түшкөн эки даттануусунун негизинде, талапкер Бабановко эки жолу эскертүү берилди. Даттануу талап кылынган эки күндүк мөөнөттөн, чечим чыгаруу үчүн талап кылынган беш күндүк мөөнөттөн кечиктирилип чыгарылганына карабастан канаатандырарлык деп табылды. БШКнын 7-октябрда өткөрүлгөн отурумунда, талапкер Бабановдун ыйгарым өкүлүнө экинчи эскертүүгө карата чыгарылган чечим боюнча оюн билдирүүгө мүмкүнчүлүк берилген эмес, себеби, бул маселе боюнча ал өз оюн БШКнын башка отурумдарында билдирген. Ал мындай чечимге болгон нараазычылыгын билдиргенде, БШК аны отурумдан чыгарып салды.

⁸⁰ Өнөктүк материалдарда бийлик кызматкерлеринин сүрөттөрүн колдонгондуктан жана мындай иш-аракеттер шайлоо жөнүндөгү мыйзамга жооп бербей тургандыктан, талапкер Бабановко биринчи эскертүү берилген. Ал эми, экинчи эскертүү диний кызматкерлердин коштоосунда үгүт кампанияларын өткөргөндүгүнө байланыштуу берилген. Мындай эскертүү, талапкер Бабановдун ыйгарым өкүлү, анын бул ишке тиешеси жок экендигине байланыштуу бир нече далилдерди келтиргенине карабастан берилген. Ал эми, башка талапкерлердин үстүнөн келип түшкөн ушул сыяктуу арыз-даттануулар каралган эмес. Мисалы, талапкер Жээнбековго, таасирдүү бир диний кызматкердин шайлоо алдындагы үгүт иштерине катышуусуна байланыштуу эскертүү берилген эмес.

⁸¹ БШК бир нече учурда административдик айып пул салуу мүмкүндүгүн талкуулаганы менен, бир жолу дагы колдоо тапкан жок. Өнөктөштүк эрежелерин бузган мамлекеттик кызматкерлер жана бир дин кызматкери боюнча берилген арыздар башка органдарга «жоопкерчилик маселесин кароо» суранычы менен жиберилген. 26 сентябрда жана 2-октябрда өткөн жыйында, БШК эки арыз боюнча чечим кабыл алуу үчүн талап кылынган көпчүлүк добушту чогулга албады, ал эми 23-октябрда болсо ал арыз боюнча чечим кабыл алуудан такыр баш тартты. Мыйзамда мындай чечим кабыл алуудан баш тартууга каршы чаралар каралган эмес.

⁸² Мындай эреже бузуулар боюнча 20 арыздын экөө Башкы Прокуратурага, бирөө Өкмөткө жиберилген. Калгандары болсо далилдин жетишпегени, мөөнөтүнүн өтүп кеткендиги же мыйзам бузуу фактын БШК таппаганы үчүн четке кагылган.

⁸³ БШКнын жумушчу топтору Президент Атамбаевдин өнөктүккө катышуусу боюнча арыздарды Президенттин ишмердигине кепилдик берүү жөнүндө мыйзамга шилтеме жасоо менен четке кагышкан. Ал мыйзам боюнча «эч ким жана эч бир мамлекеттик орган Президенттин кол тийбестигин жабырлантуучу чараларды же аракеттерди көрө албайт».

көрүш керек. Мындай иш-чараларды келээрки шайлоого чейин жүзөгө ашыруу үчүн өкмөт, БШК, негизги министрликтер, укук коргоо органдары ж.б. тийиштүү агенттиктердин курамынан турган атайын топту түзүү жолдорун карап чыгуу керек.

БШКнын чечимдерине каршы келип түшкөн 30 арыз шайлоо күнүнө чейин сотко өткөрүлүп берилген. БРС жана Жогорку сот бардык талаштар боюнча БШКнын чечимдерин колдогон.⁸⁴ Тараптар, сотто керектүү далилдерди келтирип, соттун чечимдери ал далилдерге негизделип чыгарылган. Бирок, сот тарабынан каралуучу маселелердин масштабы чектелген жана ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген Документинин 5.10 пунктуна карама каршы келет жана БШКнын, кээ бир, мисалы, талапкерлерди каттоо маселелери боюнча кабыл алган чечимдерине күмөн саноо сезимин жаратат.⁸⁵ Мыйзам боюнча соттор, мыйзамсыз чечимдерди токтото алат, бирок атайын бир кадамдарга барууга, мисалы, БШКга каттоодон өтпөй калган талапкерди каттоо тууралуу буйрук бере албайт. ДИАУБ ШБМдин бир нече маектеши сот системасына болгон көз карандысыздыктын жетишпестиги аларды тынчсыздандырганын айтышты.⁸⁶ Ошондой эле, сот өкүмдөрү онлайн режимде жарыяланып турганын жетишкендик катары белгиледи.⁸⁷

БШКнын чечимдерине каршы келип түшкөн даттанууларды кароо үчүн соттор, кабыл алынган чечимдердин мыйзамдарга негизделгендигин жана процедуралык жактан туура экендигин текшерип чыгуусу керек. Соттор, мыйзамсыз деп табылган чечимдерди жокко чыгарууга жана атайын бир талаптарды БШК тарабынан аткарууга буйрук берүүгө укуктуу болушу керек.

XIV. ШАЙЛОО КҮНҮ

Шайлоо күнү өлкө боюнча тынч жана жалпысынан тартип бузуусуз өттү. БШКнын билдирген маалыматына караганда, добуш берүүчүлөрдүн шайлоого катышуусу 56.3% түздү. Добуш берүү процессине көбүнчө оң баа берилгени менен, ЭШБМ байкоочулары добуш берүүнүн купуялуулугун бузулгандыгы жана башка одоно процедуралык каталар тууралуу кабарлашкан. Атайын уруксаты жок, бейтааныш кишилердин, же башкача айтканда “ыктыярчылардын” шайлоо күнү болуп жаткан процесстерге катышкандыгы, кээде шайлоо комиссияларынын ишине кийлигишип жаткандыгы байкалды. Добуштарды эсептөөдө жана жыйынтыктарды чыгарууда процедуралык одоно жол бузуулар байкалды.

A. ШАЙЛОО УЧАСТКАЛАРЫН АЧУУ ЖАНА ДОБУШ БЕРҮҮ

Шайлоо участкаларын ачуу учурунда, 112 байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын он биринде терс көрүнүштөр байкалды. Жалпысынан, оң баа берилгенине карабай, ЭШБМ

⁸⁴ БШКнын аракетсиздиги тууралуу бир арызга Бишкек райондук соту, БШК чечимди өзү кабыл алуусу керек деп билдирди.

⁸⁵ БРСтин чечими боюнча Исхак Масалиев, Канатбек Исаев жана Камила Шаршекеева талапкер катары катталбай калгандыгы жөнүндө БШКнын чечими чыккандан кийин эки күндүн эмес, үч күндүн ичинде сотко кайрылгандыктан алардын арыздарын четке какты. Канатбек Исаевдин талапкерлигин каттоодо БШК тарабынан чыгарылган жобонун негизинде келип түшкөн кийинки арызды сот канаатандырарсыз деп тапты, себеби, БШКнын жобосунун негизинде сот тарабынан буга чейин кабыл алынган чечимге ылайык топтолгон кол тамгалардын жараксыздыгы сотто каралган эмес жана БРС аны дагы бир жолу тастыктайт. ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 5.10 параграфында “ар бир киши фундаменталдык укуктарды урматтоо жана укуктуулукту камсыз кылуу максатында, административдик чечимдерге каршы эффективдүү каражаттарды колдоно алат” деп айтылат.

⁸⁶ БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин [Кыргызстандын экинчи мезгилдик отчету боюнча жыйынтыктоочу байкоолордун](#) 18-параграфын караңыз.

⁸⁷ Сот тарабынан чыгарылган чечимдерде тараптардын ысымдары көрсөтүлбөйт. Соттун чечимдерин [sot.kg](#) веб-сайтынан көрүүгө болот.

байкоочулары автоматтык эсептөөчү урналарга мөөр басылбаганына жана кол коюлган контролдук баракчалардын урнага салынбаганына байланыштуу (ар бири боюнча алтыдан билдирүү жасалган) дал келишпестиктерди байкагандыгын билдиришти.

Жалпысынан, байкоо жүргүзүлгөн участкаларда өткөн добуш берүү процессинин 94% оң баа берилди. Уруксаты жок кишилердин шайлоо участкаларында жүрүп, добуш берүү процессине кийлигишүүсүнө жана добуш берүүнүн купуялуулугуна тоскоолдуктарды жараткандыгына карабай, байкоо жүргүзүлгөн участкалардын көпчүлүгүндө добуш берүү ирээттүү жана жакшы уюшкандыкта өттү. Добуш берүүгө көбүрөөк Ош, Жалал Абад жана Чүй областтарында терс деген баа берилди. ЭШБМ байкоочулары байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын 7 % адам толуп кеткенин жана 19 % адамдар сыртта күтүп калганын кабарлашкан.

Бардык шайлоо участкалары сканерлөөчү автоматтык эсептөөчү урналар менен жабдылган. БШК сканерлерди пайдалануу боюнча АШК мүчөлөрүнө шайлоого бир нече жума калганда окутууларды уюштурган. Ага карабай, ЭШБМ байкоочулары байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын 15 пайызында АШК мүчөлөрү шайлоо күнү сканерлерди ишке киргизүүдө кыйналгандыгы тууралуу кабарлашты. Жалпысынан, добуш берүүчүлөрдү идентификациялоочу жабдуулар жакшы иштеп, байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларда идентификациялоо процедуралары ойдогудай жүрүп жатты. Бирок, байкоо жүргүзүлгөн участкалардын 12 пайызында сканерлөөчү аппараттын добуш берүүчүлөрдүн баардыгын аныктай албай калгандыгы айтылды. Участкалардын 28 пайызында, кээ бир добуш берүүчүлөр тизмеден өз ысымдарын таппагандыктан, артка кайтып кеткендиги байкалды, бул добуш берүүчүлөрдүн тизмесин тактоо иштерин улантуу керектигин көрсөтөт. Байкоо жүргүзүлгөн участкалардын 3 пайызында, сканерлөөчү аппараттар иштебей калгандыгына байланыштуу алмаштырылды.

Добуш берүү купуялуулугуна байланышкан көйгөйлөр өзгөчө тынчсызданууну жаратты.⁸⁸ ЭШБМ байкоочулары, байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын 16 пайызында добуш берүүчүлөр бюллетендерди белгилеп жаткан учурда, добуш берүү кабиналарынын туура эмес жайгашкандыгынан улам купуялуулук сакталбагандыгын билдирди. Байкоо жүргүзүлгөн участкалардын 55 пайызында, добуш берүүчүлөр, бюллетендерди урнага алып бара жаткан учурда кимге добуш бергендиги көрүнүп калып жатканын белгилешти. ЭШБМ байкоочулары байкоо жүргүзгөн участкалардын 11 пайызында, добуш берүү урналарына атайын мөөр басылбагандыктан улам келип чыккан бир нече процедуралык эреже бузууларды байкагандыгы тууралуу билдиришти. Байкоо жүргүзүлгөн ондогон участкаларда добуш берүүчүлөр бюллетендерди сканерге бетин өйдө каратып салууга аракет кылып, кимди тандаганын көрсөтүп коюп жатышты. Мындан сырткары, ЭШБМ байкоочулары айрым процедуралык көйгөйлөр, атап айтканда, урналарга мөөр талаптагыдай басылбаганы тууралуу кабарлашты (байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларынын 11 пайызында).

УШК мүчөлөрү добуш берүүчүлөргө алардын купуялуулукту сактоо боюнча укуктары жана милдеттери жөнүндө маалымат берип, добуш берүүчүлөр бюллетендерин урнага салып жаткан учурда, байкоочулар жана участканын кызматкерлери алардан алыс аралыкта туруусун камсыз кылуу керек. Бюллетендер үчүн атайын конверттер сыяктуу купуялуулукту сактоо аспаптарын киргизүүнү ойлоноштуруу талапка ылайык.

⁸⁸ ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 7.6 параграфында ЕККУга мүчө мамлекеттердин “бардык тараптарга бирдей укуктук гарантияны камсыз кылуу жана саясий ат салышууда мыйзам жана бийлик тарабынан бирдей мамиле жасалуусу керек” деп айтылат. ЖСУЭПтин 25-беренесинде «ар бир жарандын шайлоолордо добуш берүүгө жана шайланууга ... укугу жана мүмкүнчүлүгү бар жана добуштардын купуялуулугуна, добуш берүүчүлөрдүн эркин тандоосуна кепилдик берилет» деп жазылган.

ЭШБМ байкоочулары бир нече одоно эреже бузуулар, анын ичинде, топ-топ болуп кирип добуш берүү (4%), кимге добуш берүүсүнө таасир этүү аракеттери, жана добуш берүүчүлөрдүн тизмесинде окшош кол тамгалардын коюлгандыгы (2%) жөнүндө айтышты. Андан сырткары, ЭШБМ байкоочулары чыңалуу, добуш берүүчүлөргө кысым жасоо жана добуштарды сатып алуунун белгилерин байкашты (ар бири 1 %).

Байкоочулар добуш берүү купуялуулугуна мындан ары шек келтире алуучу аракеттерди белгилешти.⁸⁹ Мисалы, бир нече учурда талапкерлердин байкоочулары жана бейтааныш адамдар добуш бергендердин эсебин жүргүзүп жатканы байкалган.⁹⁰ ЭШБМ байкоочулары УШК мүчөсүнүн алдын ала белги коюлган бюллетендерди добуш берүүчүлөргө берген эки учур жана куралдуу киши урнанын жанында туруп добуш берип жаткан адамдарга сүйлөп жаткан бир учур тууралуу маалымдашкан. Ал шайлоо участкаларынын экөөсүндө, берилген добуштардын баарын талапкер Жээнбеков алган, ал эми, үчүнчүсүндө болсо, Жээнбековдон башка талапкерге бир гана добуш берилген.⁹¹ Көптөгөн ЭШБМ байкоочулары бюллетендер салынуучу урналардын жайгашуусу добуш берүүнүн купуялуулугуна шек келтирээрин айтышкан.⁹² УШК мүчөлөрү жана талапкерлердин байкоочулары урналарга жакын отургузулгандыктан, ким кандай добуш бергенин даана көрө алышты.

Добуш берүүнүн эркиндигине жана купуялуулугуна мамлекет тарабынан кепилдик берилүүсү керек. Добуш берүүчүлөр кимге добуш бергенин аныктоо үчүн жүргүзүлгөн кысымдын бардык түрлөрүн алдын алуу жана жоюу керек. Добуш берүүчү жана анын берген добушу ортосундагы байланышты жокко чыгаруу керек.

Байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкалардын 30 пайызында атайын уруксаты жок кишилер, айрыкча милиция кызматкерлери жана жергиликтүү жетекчилер жүрүштү, дагы 5 пайызында, УШКга тиешеси жок кишилердин УШК мүчөлөрүнө “көрсөтмө” берип же алардын жумушуна кийлигишкендиги тууралуу айтылат.

Шайлоолор жөнүндө мыйзамда добуш берүүчү жайлардын мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жеткиликтүү болушу каралган. Ага карабай, ЭШБМ байкоочулары тарабынан байкоо

⁸⁹ БУУнун адам укуктарын коргоо комитетинин ЖСУЭПтин № 25 комментарийинин 20-параграфында “Мамлекет шайлоолордо добуштардын купуялуулугун сактоо талабы аткарылуусун камсыз кылуусу зарыл, [...] Бул аракеттер, добуш берүүчүлөрдүн кимге добуш бергиси келгенин же кимге добуш бергенин билүү максатында көрсөтүлүүчү мажбурлоо менен кысымдын бардык түрлөрүнөн жана добуш берүү процессинде бардык мыйзамсыз же акыйкатсыз кийлигишүүлөрдөн корголушу зарыл дегенди билдирет. Бул укуктардын бузулушу Пактынын 25- беренесине эч дал келбейт. ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 7.7 параграфында айтылгандай ЕККУга мүчө болгон бардык мамлекеттер “шайлоо өнөктүгүн өткөрүүдө сөз эркиндигин жана акыйкаттыкты камсыз кылуу үчүн мыйзамдарды жана мамлекеттик саясатты туура жүргүзүү, о.э. саясий партиянын же талапкердин оюн жана баа берүүсүн эркин чагылдырууда административдик бийликти колдонуу аркылуу басмырлоого же коркутууга жол бербөөгө” керек. Көз карандысыз мамлекеттер шериктештигинин 2002- жылкы Демократиялык шайлоолор, шайлоо укуктары жана эркиндиктеринин стандарттары жөнүндө конвенциясынын (КМШ конвенциясы) 8.2 беренесинде «Жарандардын шайлоолорго катышуусу эркин жана ыктыярдуу. Аларды эч ким белгилүү талапкерге добуш берүүгө мажбурлай албайт... Эч бир добуш берүүчү ... ал кандайча добуш бергенин айтуусу үчүн мажбурланбайт» деп жазылган. 2002-жылкы КМШ конвенциясынын 5.4 беренесин караңыз.

⁹⁰ Мындай көрүнүштөр Чүй областынын Москва районунда, Ысык-Көл областынын Жети-Өгүз районунда, Нарын областынын Нарын районунда, Ош шаарында, Ош областынын Араван районунда байкалган.

⁹¹ ЭШБМ мындай учурларды Ош областынын Кара Кулжа районунда байкаган. ЕККУ/ДИАУБ ШБМ өлкө боюнча 9 шайлоо участкасында берилген добуштардын баарын талапкер Жээнбеков алган, дагы 11 шайлоо участкасында болсо, бир гана добуш Жээнбековдон башка талапкерге берилгенин аныктаганын белгилеп кетүү зарыл.

⁹² Бюллетендер салынуучу урналардын капталдары аркылуу көрүүгө боло тургандыктан жана сканерден өткөн бюллетендер өйдөнү карап түшүп жатканда, урналарга жакын турган адамдарга ким кандай добуш бергени көрүнүп турду.

жүргүзүлгөн шайлоо участкалардын 60 пайызында мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жеткиликтүү эмес, ал эми 29 пайыз учурларда алар үчүн ыңгайсыз шарттар түзүлгөндүгү байкалды.⁹³ Оң өзгөрүү катары, байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкалардын 85 пайызында көзү жакшы көрбөгөн добуш берүүчүлөр үчүн лупалар жана бюллетендерди тактилдүү таануу аспаптары камсыз кылынганын айта кетүү керек.

БШК шайлоо күнү 300дөн ашуун телефон чалууга жооп бергенин жана алардын көпчүлүгү добуш берүүчүлөрдүн тизмесин жана шайлоо участкаларынын жайгашкан жерлери жөнүндө болгонун билдирди. АШК жана УШКларга добуш берүүчүлөрдүн тизмесинен өзүн таппаган адамдардан жана байкоочулардан добуш берүү купуялуулугун бузуу жана башка процедуралык каталар жөнүндө 20дай арыз келип түшкөн.

В. ДОБУШТАРДЫ ЭСЕПТӨӨ

Добуштарды эсептөө, байкоо жүргүзүлгөн участкалардын үчтөн биринен көбүрөөгүндө (139дун 46 сында) терс бааланып, бул көрсөткүч жогору болгондуктан, кооптонууну жаратат. УШКлар процедуралык эрежелерди бир нече жолу бузгандыгы тууралуу маалым болду. Атап айтканда, УШКлардын көпчүлүгү, урналар ачылганга чейин аткарылуучу негизги тактоочу процедураларды, анын ичинде, иштетилбеген бюллетендерди жок кылууну (20 учур), добуш берүүчүлөрдүн тизмесиндеги кол тамгаларды саноону (43 учур) жана добуш берүүчүлөргө берилген бюллетендердин саны тууралуу акт түзүүнү (38 учур) аткарышкан жок. Добуштарды саноонун 34 учурунда, УШКлар автоматтык эсептөөчү урна көрсөткөн алдын- ала маалыматты жарыялаган жок.

ЭШБМдин байкоочулары кабарлагандай, УШКлардын көпчүлүгү добуштарды колго саноо учурунда процедуралык каталарга жол бергендиктен, ачык-айкындуулукка болгон күмөн саноолорду күчөттү. Мисалы, байкоо жүргүзүлгөн 36 УШКда ар бир талапкердин пайдасына түшкөн бюллетендер бөлөк тизилген жок. Байкоо жүргүзүлгөн добуш эсептөөнүн үчтөн экисинде (82 учур) УШКлар бюллетендерди бирден санабаганы жана добуш кимге берилгени тууралуу жарыя кылбаганын айтылат. Добуш эсептөөнүн үчтөн экисинен көбүндө, УШКлар бир нече топко бөлүнгөн бюллетендерди бир убакта санашып (94 учур), мыйзамдын жоболорун бузушту.

ЭШБМ байкоочулары жыйынтыктарды протоколдоштуруу сыяктуу маанилүү процедуралар аткарылбаганын кабарлашты. Ошондой эле, УШКлардын көпчүлүгү эсептөөнүн тууралыгын тактоо үчүн контролдук теңдемелерди колдонушкан жок (25 учурда) деп билдирди.

Байкоо жүргүзүлгөн добуш эсептөөнүн 28 учурунда протоколдун жыйынтыктары мыйзамды бузуу жолу менен жасалды, башкача айтканда, добуштарды колдо саноо процедурасы аткарылган жок. Айрым УШКлар автоматтык эсептөөчү урнанын сканеринен алынган маалыматты (байкоо жүргүзүлгөн бир учурда), бюллетендердин урнасын ачпай туруп жазып койгондугу байкалды. Иш жүзүндө, УШКлардын бештен биринде, мыйзамдын талабына карабастан, УШК мүчөлөрү автоматтык эсептөөчү урнанын сканеринен алынган жыйынтыкка таянып, кол менен эсептөө ыкмаларын колдонгон жок. Ал эми 38 учурда, УШК мүчөлөрү тарабынан протоколдорго алдын-ала кол койулуп калгандыгы байкалды. Жыйынтыктарды чыгаруу учурунда бир нече протоколдордун АШК тарабынан УШКларга оңдо үчүн кайра кайтарылгандыгы процедуралык каталыктардын жана эреже бузуулардын болгондугун

⁹³ МАУКтун 29 (а) беренесинде, мамлекеттер «мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын саясий жана коомдук иштерге башкалар менен бирдей катышуусун [...] анын ичинде добуш берүү процедураларынын, имараттардын жана материалдардын туура, жеткиликтүү жана колдонуу менен түшүнүүгө оңой болушун» камсыз кылууга милдеттүү.

тастыктайт. УШК мүчөлөрү тарабынан милдеттүү процедуралардын аткарылбагандыгы жана протоколдорду толтуруунун начар сапаты УШК мүчөлөрүнө жетиштүү окутуулар өткөрүлбөгөндүгүнөн кабар берет.

УШК мүчөлөрүн техникалык жабдуулар менен иштөө, добуштарды эсептөө жана протоколдорду толтуруу боюнча окутууларды уюштуруу керек.

Байкоо жүргүзүлгөн добуштарды эсептөөнүн 24 учурунда протоколдордун көчүрмөлөрү, аларды алууга укугу бар кишилерге берилген жок. Андан сырткары, 43 учурда коомчулукка маалымдоо үчүн протоколдун көчүрмөлөрү илинген эмес. Байкоо жүргүзүлгөн добуш эсептөөлөрдүн алтоосунан бөлөк бардык учурларда, талапкерлердин байкоочулары добуш саноого катышкан болсо, ал эми коомдук байкоочулар 138 добуш эсептөөнүн 85ине катышышты. Байкоо жүргүзүлгөн добуштарды эсептөөнүн 74 учурунда тийиштүү уруксаты жок кишилер катышып, алардын 19 кийлигишүүгө чейин барышкан.

БШКнын өз вебсайтына, шайлоо участкалары жабылаар замат урналардын сканерлеринен алынган алгачкы жана ар бир шайлоо участкасы боюнча шайлоонун деталдуу жана алдын ала жыйынтыктарын жарыялап турганын жетишкендик катары айтса болот. Көп убакыт өтпөй БШК, сканерден өткөрүлгөн жыйынтыктардын протоколдорун өз вебсайтына жайгаштыргандыгы ачык-айкындыктын жогорулагандыгы тууралуу кабар берет.

С. Жыйынтыктарды чыгаруу

ЭШБМ жыйынтыктарды чыгаруу үчүн элүү төрт АШКнын элүүсүндө байкоо жүргүзүп, алардын дээрлик жарымына терс деген баа берди. Жыйынтыктарды чыгаруу жана шайлоо материалдарын кабыл алуу башаламан жана начар уюшкандыкта өттүү деп бааланды.⁹⁴ Терс баанын берилиши, АШКлар жайгашкан жерлердин ыңгайсыз жана УШКлардан келген протоколдорду кабыл алуу жана алар менен иштөө үчүн шарттардын туура келбегендиги (25 АШК), адамдардын толуп кеткендиги (21 АШК), ал жерде отурган байкоочулардын баарына эле түшүнүктүү боло бербегендиги (25 АШК) ачык-айкындуулуктун начарлашын түрткү болду. Кандай болгон шартта дагы, ЭШБМ байкоочулары, байкоолорду тоскоолдуксуз жүргүзө алды.

УШКлар тапшырган протоколдорду тиешелүү АШКлар текшерип чыгып, аларды оңдоо үчүн кайтарып берген учурлар көп кездешти. ЭШБМ байкоочулары УШКлар милдеттүү түрдө толтуруу керек болгон саптардын толтурулбаганын (30 учур) жана жыйынтыктар бири-бирине дал келбегенин АШКлардын жарымынан көбүндө байкаган. Мыйзам боюнча, протоколдор электрондук түрдө толтурулуп, андан кийин БШКга жиберилет. Шайлоонун жыйынтыктарын электрондук формаларга киргизүүдөгү көйгөйлөр 32 АШКда байкалган. Мунун натыйжасында, дээрлик бардык АШКлар жыйынтыктоо процессинде маалыматты киргизүүдөгү техникалык себептерден улам тыныгууларды жарыялады. Кээ бир учурларда, УШКлардын протоколдорду оңдолуп, кийинчирээк, АШКларга кайра тапшырылды.

Добуштарды эсептөөнүн бүтүндүгүн мындан ары бышыктоо үчүн шайлоо органдары, орнотулган эсептөө жана дал келиштирүү процедураларын так сактоосу, анын ичинде протоколдорду милдеттүү түрдө кол менен санап чыккандан кийин толтуруусу, о.э. добуштардын дал келүүсүн текшерүү учурунда байкалган процедуралык каталарды жана кемчиликтерди чечүүсү зарыл. АШКлар үчүн жыйынтыктарды чыгаруу боюнча түшүнүктүү нускамаларды иштеп чыгууну ойлоноштурууга болот.

⁹⁴ БШК АШКлар үчүн жыйынтыктарды чыгаруу боюнча милдеттүү болгон бир да нускама чыгарган эмес, бирок башка аспектилерди камтыган колдонмо материалдарды АШКларга берди.

Жыйынтыктарды чыгаруу учурунда талапкердин байкоочулары 11 АШКда, ал эми коомдук байкоочулар 33 АШКда болгону кабарланды. Атайын уруксаты жок адамдар 14 АШКда байкалып, алардын 4 учурунда ишке кийлигишип же көрсөтмөлөрдү бергени кабарланган. ЭШБМ байкоочулары бир АШКнын төрагасы жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнүн АШКнын ишине ашыкча кийлигишүүсүнөн улам кызматын тапшырып берүүгө аракет жасаганы жөнүндө маалымат алышкан.

XV. ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ ОКУЯЛАР

Талапкер Бабанов 16-октябрда пресс-конференция өткөрүп, анын жүрүшүндө шайлоонун жыйынтыгын таануудан жана талапкер Жээнбековду куттуктоодон баш тарткан. Ал коомдук тартиптин сакталуусу манилүү экендигин белгилеп, кандай аракеттер болбосун, алардын баары сот же башка мыйзамдуу аспаптар аркылуу чечилерин билдирди. Жээнбековдон сырткары, Президенттикке талапкерлердин бири да шайлоонун жыйынтыгын тааныганын ачык билдиришкен жок, бирок бир нече арыздарды бергендиги тууралуу маалым болду. Талапкер Мадумаров өлкөдөн сыртта жашаган калктын көпчүлүгүнүн шайлоо укуктары бузулгандыгы жана тартип сактоо органдарынын өнөктүк учурундагы көптөгөн эреже бузууларга каршы жетиштүү чараларды көрбөгөндүгү үчүн шайлоонун жыйынтыгын тааныбай тургандыгын жарыялады.

18 – 23 октябрь аралыгында бардык протоколдор АШКлардан БШКга келип түштү. БШК АШКларга келип түшкөн арыздардын жана текшерүүлөрүнүн негизинде, биометрикалык көрсөткүчтөрү боюнча кимдиги аныкталган добуш берүүчүлөрдүн саны менен салынган бюллетендердин санынын ортосунда айырмачылыктар табылып, 8 шайлоо участкасындагы добуш берүүнүн жыйынтыгын жокко чыгарды. Аталган УШКлар БШК тарабынан таратылып, ал участкалардан алынган материалдар териштирүү үчүн укук коргоо органдарын жиберилди.

Талапкерлер, алардын ыйгарым өкүлдөрү жана байкоочулар, УШКлар АШКларга жиберген, ал эми АШКлар БШКларга жиберген добуш берүүнүн жыйынтыктары боюнча үч күн ичинде, алар такталган гана учурда, даттанууларды бере алышат. АШКларга мындай арыздын бир нечеси келип түшкөн.⁹⁵ Шайлоолор жөнүндө мыйзамга ылайык, соттун чечими аркылуу же берилген добуштардын үчтөн биринен көбүн түзгөн участкаларда добуш берүү жыйынтыктары жокко чыгарылса, БШК шайлоонун жалпы жыйынтыгын жараксыз деп таба алат.⁹⁶ Эл аралык практикада колдонуп келгендей, мындай критерийлер негизсиз жана эреже бузуулардын шайлоонун жалпы жыйынтыгына тийгизген таасирин эске албайт.⁹⁷ Талапкерлер, берилген добуштардын ортосунда айырмачылык аз болуп калган учурларда, салыштырмалуу аз сандагы участкаларда добуш берүү жыйынтыктарынын жокко чыгарылуусу да натыйжага таасир этиши ыктымал деп билдирет.

---

⁹⁵ Сузак АШКсына (Жалал-Абад областы) үч УШК боюнча жыйынтыктарды жокко чыгарууну талап кылган 1 арыз түшкөн. Бишкек АШКсына 27 кошумча түзүлгөн УШКлар боюнча жыйынтыктарды, мыйзамды бузуу жолу менен жасалган деген негизде, жокко чыгарууну талап кылган 1 арыз түшкөн. Аламүдүн АШКсына (Чүй областы) бир УШК боюнча Бабановго тийиштүү жыйынтыктарды, добуштар сатып алынган деген негизде, жокко чыгарууну талап кылган 1 арыз түшкөн. Шайлоолор жөнүндө мыйзамда, УШК боюнча жыйынтыктарды биротоло жокко чыгаруу шарттары каралган каралган.

⁹⁶ Даттануулар айрым бир УШКдагы жыйынтыктар боюнча гана сотко берилиши мүмкүн болгондуктан, шайлоонун бүткүл жыйынтыктарын жокко чыгаруу жөнүндө соттун чечими теорияда аз көрсөтүлгөн.

⁹⁷ Венеция Комиссиясынын 2002-жылкы Шайлоо маселелериндеги мыкты практиканын кодексинин Түшүндүрмө отчетунун 101-беренесинде «эгер эреже бузуулар шайлоонун натыйжасына, б.а. орундардын бөлүштүрүлүүсүнө таасирин тийгизиши мүмкүн болсо, [даттанууларды кабыл алуучу органдардын] шайлоонун жыйынтыктарын жокко чыгарууга укугу болуш керек» деп жазылган.

30-октябрда БШК шайлоонун акыркы жыйынтыгын жарыялап, келип түшкөн добуштардын 54.22 % Жээнбеков мырзанын пайдасына экендигин жана анын негизинде президент катары шайлангандыгын билдирди. Шайлоого катышкан 11 талапкердин 3 берилген добуштардын 5 % көбүн алып, коюлган шайлоо күрөөлөрүн кайтарып алууга мүмкүндүк алышты.⁹⁸

4-ноябрда Башкы прокурор тарабынан Бабанов мырзага каршы, анын 28-сентябрда үгүт учурунда Ош шаарында сүйлөгөн сөзү боюнча кылмыш иши козголду. Бабанов мырзанын мындай аракеттери конституциялык түзүлүштү өзгөртүүгө жана улуттар аралык кастыкты козгоого үгүттөгөн чакырык катары бааланып, ага айыптоо иши ачылган. Ошол кезде Москвада дарыланып жаткан Бабанов мырза бул иштин саясий мотивде жасалганын айтып, бийлик органдары өз каталарын түшүнөт деген үмүтүн билдирди. Бабанов мырза 16-ноябрда Республика- Ата Журт парламенттик фракциясынын жетекчисинин кызматынан кетти.

XVI. РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

Демократиялык шайлоолорду өткөрүүнүн эл аралык стандарттарына жана ЕККУнун алдында алынган милдеттемелерине ылайык, Кыргыз Республикасынын бийлик органдары, саясий партиялар жана жарандык коомдун өкүлдөрү тарабынан карап чыгуу жана алардын иш аракеттерин мындан ары да жогорулатуу үчүн төмөндөгү рекомендациялар сунушталат. ДИАУБ тарабынан буга чейин берилген рекомендацияларды эске алуу менен бирге, ДИАУБ жана Венеция Комиссиясынын КРнын “шайлоолор жөнүндө” мыйзамы боюнча берилген пикири жана анда айтылган рекомендацияларга кошумча төмөндөгү рекомендациялар берилет. ДИАУБ Кыргыз Республикасынын бийлик органдарына жана жарандык коомдун өкүлдөрүнө шайлоо процесстерин жакшыртуу үчүн көмөк көрсөтүүгө даяр.⁹⁹

A. ПРИОРИТЕТТҮҮ РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

1. Мыйзамдар эреже бузууларга каршы инклюзивдик, консультацияларды камтыган жана өз убагында чара көрүлө турган болуп кайра каралып чыгуусу зарыл. Айрыкча, административдик ресурстарды мыйзамсыз колдонууга каршы натыйжалуу чараларды талапка ылайык иштеп чыгуу керек. Добуш сатып алууну кылмыштуу жазык катары карап, жоопко тартуу жолдорун ойлонуштуруу керек. Мамлекеттик сектордо иштегендер кысымдан жана мажбурлоодон корголушу керек. Шайлоо өнөктөштүгүн бузган процедуралары аныктап, чараларды пропорционалдуу колдонуу системасын иштеп чыгыш керек жана эрежелердин эң орой түрдө бузган талапкерлерди гана тизмеден чыгаруу керек.
2. Добуш берүүнүн эркиндигине жана купуялуулугуна мамлекет тарабынан кепилдик берилүүсү керек. Добуш берүүчүлөр кимге добуш бергенин аныктоо үчүн жүргүзүлгөн кысымдын бардык түрлөрүн алдын алуу жана жоюу керек. Добуш берүүчү жана анын берген добушу ортосундагы байланышты жокко чыгаруу керек.
3. Бийлик органдары бардык талапкерлерге бирдей шарттарды түзүүгө аракет жасоосу керек. Атап айтканда, расмий мамлекеттик кызматкерлер үчүн шайлоо өнөктүгүнө катышуу эрежелери такталып, мамлекеттик ресурсту пайдалангандыгы үчүн айып өлчөмдөрүн

⁹⁸ Жээнбеков, Бабанов жана Мадумаров мырзалар өздөрүнүн шайлоо күрөөлөрүн кайтарып алышты. Бул талапкерлер менен кошо, талапкер Сариев мырза чогулткан жактоочуларынын кол тамгаларынан көбүрөөк добуш алышкан.

⁹⁹ ЕККУнун 1999-жылкы Истамбул Документинин 25- параграфында ЕККУга мүчө өлкөлөр «ДИАУБдун шайлоого берген баасына жана рекомендацияларына байланышкан иш чараларды тез арада аткаруу» милдеттемелерди алышкан.

көбөйтүү чараларын иштеп чыгуу керек. Ага кошумча, мамлекеттик кызматкерлер талапкерлерди жактап же алардын аброюна шек келтирүүчү билдирүүлөрдү жасагандан алыс болуусу мыйзамда каралыш керек.

4. Ачык-айкындуулукту жогорулатуу максатында, саясий ишмердүүлүктү жана шайлоо өнөктүгүн каржылоо жолдорун жөнгө салуучу мыйзамдар күчүнө кириши керек. Саясий партиялардан финансылык отчетту жыл сайын тапшырууну талап кылуу керек. Шайлоо фонддоруна келип түшкөн каражаттардын булактарын көрсөтүү, өнөктүк үчүн келип түшкөн жана сарпталган каражаттар жана аудиттик текшерүүнүн натыйжалары тууралуу отчетторду талап кылуу, шайлоо өнөктүгүн каржылоодогу эреже бузууларды алдын алуу үчүн пропорционалдуу чараларды мыйзамга ылайык иштеп чыгыш керек.
5. “Президенттин ишмердигин кепилдөө боюнча” мыйзамдын 4- беренесин жана президенттин аброюн коргоо боюнча артыкчылыктарды алып салуу керек. Материалдык эмес компенсация түрлөрүн иштеп чыгып, келтирилген зыян үчүн жабырлануучуга төлөп берүүчү айып пулдун өлчөмүнө чектөө киргизүү керек. Коомду дүрбөлөңгө салган билдирмелердин төгүн экенин далилдөө жабырлануучуга жүктөлүшү керек.
6. «Улуттук, этностор аралык, расалык, диний же аймактар аралык кастыкты козутууга» кылмыш-жаза кодексинин 229/1- беренеси ЖСУЭПтин 20.2- беренесинде берилген атайын стандарттарга ылайык кайра каралуусу зарыл. Ага кошумча, мыйзамдын кастык, басмырлоо, душмандык жана зомбулук сыяктуу терминдерине так аныктама берилиши керек.
7. БШК административдик ресурстарды туура эмес пайдалануу жана добуш берүүчүлөргө кысым көрсөтүү жолдорун алдын алуу максатында, коомчулукка жана мыйзам бузуучуларга андай жоруктарга жол берилбестиги жөнүндө жеткиликтүү кабар жөнөтүү чараларын көрүш керек. Мындай иш-чараларды жүзөгө ашыруу үчүн өкмөт, келээрки шайлоого чейин БШК, негизги министрликтер, укук коргоо органдары ж.б. тийиштүү агенттиктердин курамынан турган атайын топту түзүү жолдорун карап чыгуу керек.

В. БАШКА РЕКОММЕНДАЦИЯЛАР

Мыйзамдык механизмдер

8. Экинчи турду өткөрүүнүн акыркы мөөнөтүн мыйзамда так көрсөтүүнү карап чыгуу керек.

Шайлоону уюштуруу

9. Эл аралык стандарттарга ылайык, шайлоо комиссиялары жөнүндө мыйзамга, шайлоо комиссияларынын ишмердүүлүгүндө бейтараптыкты талап кылган өзгөртүүлөрдү киргизиш керек. БШКнын бейтараптыгын жана андагы плюрализмди күчөтүү максатында, анын мүчөлөрүн жарандык коом жана соттор сыяктуу саясий эмес органдар тарабынан дайындоо керек.
10. Чечим кабыл алуу процесстеринин коллегиялдуулугун жана ачык-айкындуулугун мындан ары күчөтүү үчүн БШК мүчөлөрүнүн өзү жок учурда добуш берүү мүмкүнчүлүгүн алып салууну карап чыгуу керек.
11. УШК мүчөлөрүн техникалык жабдуулар менен иштөө, добуштарды эсептөө жана протоколдорду толтуруу боюнча окутууларды уюштуруу керек.

12. Мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын саясий турмушка катышуусун камсыз кылуу үчүн БШК башка кызыкдар тараптар менен биргеликте, ал адамдардын шайлоо укуктарынын сакталышына кепилдик көрсөтүүсү керек. Мисалы, шайлоо участкалары ден-соолугуна байланыштуу мүмкүнчүлүгү чектелген добуш берүүчүлөргө ыңгайлуу жана жеткиликтүү болушу керек.

Добуш берүүчүлөрдү каттоо

13. Жасаган кылымышынын оордугуна карабастан эркинен ажырытылгандар жана соттун чечими аркылуу укугу, анын ичинде аң-сезимине байланыштуу мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын добуш берүү укугуна болгон чектөөлөрдү алып салуу жөнүндөгү жоболор кайрадан каралып чыгуусу керек. МАУКТу ратификациялоо мүмкүнчүлүгүн кароо керек.

14. Бийлик органдары чек ара пунктарында жайгашкан кошумча маалымат чогултуучу борборлорду ачууга багытталган иш аракеттерди жүргүзүп, бардык, айрыкча чет өлкөлөрдө жүргөн добуш берүүчүлөрдүн биометрикалык каттоодон өтүүсүнө шарт түзүүсү зарыл.

Талапкерлерди каттоо

15. Талапкерди каттоо үчүн жактоочулардын кол тамгалары мыйзамда шарт катары каралгандыгына карабастан, аларды чогултуу процедураларын жеңилдетүү жана кол тамгаларды текшерүүдөгү атайын эрежелерди киргизүү керек. Жок эле дегенде, аларды текшерүүдө экстраполяция формуласын колдонууну мыйзамдан чыгарып салуу керек.

Шайлоо өнөктүгү

16. Шайлоо өнөктүгү тууралуу аныктамалар жана чектөөлөр өнөктүк учуруна карата гана колдонулушу керек, ошондо, катардагы башка саясий иш-аракеттерге тоскоолдук түзүлбөйт жана болжолдуу талапкерлер жактоочулардын кол тамгаларын чогултуу учурунда өз программаларын тааныштыруу мүмкүнчүлүгүн алышат.

17. Аялдардын коомдук жана саясий жашоого активдүү катышуусу боюнча укуктук, институционалдык жана агартуу демилгелерин камтыган комплекстүү иш чараларды иштеп чыгуусу зарыл. Аял талапкерлердин президенттик шайлоолорго катышуусун жеңилдеткен атайын чараларды киргизүүнү ойлонуштурууга болот.

Шайлоо өнөктүгүн каржылоо

18. Шайлоо өнөктүгүнө сарпталган каражаттарды акылга сыярлык даражада чектөөнү ойлонуштуруу талапка ылайык болот.

Жалпыга маалымдоо каражаттары

19. Маалыматтарды «бейтарап чагылдыруу» максатында, объективдүү маалымат берүү критерийлерин иштеп чыгуу менен бирге мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү керек. Көз карандысыз көзөмөлдөөчү орган тарабынан иштелип чыккан жоболордун аткарылышына мониторинг жүргүзүп туруу керек.

20. ЖМКлардын «шайлоо өнөктүгүнө катышуу» үчүн БШК тарабынан аккредитацияланышын алып салуу зарыл.

Улуттук азчылыктардын катышуусу

21. БШК улуттук азчылыктар шайлоо комиссияларынын курамында, алар топтолушуп жашаган аймактарда, жетиштүү санда көрсөтүлүшү үчүн чараларды көрүшү зарыл.

Жарандык жана эл аралык байкоочулар

22. Жарандык коомдун байкоочуларынын укуктары жүйөлүү себепсиз чектелбеши керек. Мыйзамга ылайык бир шайлоо комиссиясындагы байкоочулардын саны чектелиши мүмкүн, бирок шайлоо комиссиясында болуп жаткан иштерге толук кандуу байкоо жүргүзүү үчүн жетиштүү сандагы жарандык коомдун байкоочуларын аккредитациялоого жол берилиши керек. Жалгыз бир адам байкоо жүргүзө ала турган шайлоо комиссияларынын санын көбөйтүүнү ойлонуп көрүүгө болот.

Шайлоого байланышкан талаштарды чечүү

23. БШКнын чечимдерине каршы келип түшкөн даттанууларды кароо үчүн соттор, кабыл алынган чечимдердин мыйзамдарга негизделгендигин жана процедуралык жактан туура экендигин текшерип чыгуусу керек. Соттор, мыйзамсыз деп табылган чечимдерди жокко чыгарууга жана атайын бир талаптарды БШК тарабынан аткарууга буйрук берүүгө укуктуу болушу керек.

Добуш берүү, эсептөө жана жыйынтык чыгаруу

24. УШК мүчөлөрү добуш берүүчүлөргө алардын купуялуулукту сактоо боюнча укуктары жана милдеттери жөнүндө маалымат берип, добуш берүүчүлөр бюллетендерин урнага салып жаткан учурда, байкоочулар жана участканын кызматкерлери алардан алыс аралыкта туруусун камсыз кылуу керек. Бюллетендер үчүн атайын конверттер сыяктуу купуялуулукту сактоо аспаптарын киргизүүнү ойлонуштуруу талапка ылайык.
25. Добуштарды эсептөөнүн бүтүндүгүн мындан ары бышыктоо үчүн шайлоо органдары, орнотулган эсептөө жана дал келиштирүү процедураларын так сактоосу, анын ичинде протоколдорду милдеттүү түрдө кол менен санап чыккандан кийин толтуруусу, о.э. добуштардын дал келүүсүн текшерүү учурунда байкалган процедуралык каталарды жана кемчиликтерди чечүүсү зарыл. АШКлар үчүн жыйынтыктарды чыгаруу боюнча түшүнүктүү нускамаларды иштеп чыгууну ойлонуштурууга болот.

ТИРКЕМЕ – ШАЙЛООНУН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

Шайлоо көрсөткүчтөрү	Саны	Пайызы
Катталган добуш берүүчүлөрүн жалпы саны	3014434	
Добуш берген добуш берүүчүлөрүн саны	1697868	56.32
Жарактуу добуштардын саны	1687080	99.36
Жараксыз бюллетендердин саны	10788	0.64

Талапкерлер	Алган добуштарынын саны	Пайызы
Эрнис Зарлыков	1554	0.09
Токтайым Үмөталиева	1473	0.09
Темир Сариев	43311	2.55
Улукбек Кочкоров	8498	0.5
Таалайбек Масадыков	10803	0.64
Өмүрбек Бабанов	568665	33.49
Арстанбек Абдылдаев	2015	0.12
Азимбек Бекназаров	2743	0.16
Сооронбай Жээнбеков	920620	54.22
Адахан Мадумаров	110284	6.57
Арсланбек Малиев	1621	0.1
Баарына каршы	12371	0.73

[Булагы: [БШК вебсайты](#)]

ТИРКЕМЕ: ЭЛ АРАЛЫК ШАЙЛООНУ БАЙКОО МИССИЯСЫНА КИРГЕН БАЙКООЧУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ**ЕККУ Парламенттик Ассамблеясынан**

Азай Гулиев	атайын координатор	Азербайжан
Артур Герасымов	делегациянын башчысы	Украина
Роман Хайдер	ПМ (парламент мүчөсү)	Австрия
Искрен Веселинов	ПМ	Болгария
Борис Ячев	ПМ	Болгария
Зузка Бебарова-Руйброва	ПМ	Чехия
Ян Горник	ПМ	Чехия
Мая Пандуро	ПМ	Дания
Солвейг Мари-Хелен Мауборн	ПМ	Франция
Егон Юттнер	ПМ	Германия
Георгиос Варемениос	ПМ	Греция
Муратбай Жолдасбаев	ПМ	Казакстан
Гюнтер Фогт	ПМ	Лихтенштейн
Баард Андре Хоксруд	ПМ	Норвегия
Торстейн Тведт Солберг	ПМ	Норвегия
Костел Некулай Дунава	ПМ	Румыния
Алексей Корниенко	ПМ	Россия Федерациясы
Артём Туров	ПМ	Россия Федерациясы
Весна Вервега	ПМ	Словения
Маргарета Элизабет Седерфелт	ПМ	Швеция
Свен-Олоф Саллстрем	ПМ	Швеция
Селил Госер	ПМ	Түркия
Исмаил Караел	ПМ	Түркия
Микола Давидюк	ПМ	Украина
Игорь Попов	ПМ	Украина
Женнифер Хилтон	ПМ	Улуу Британия
Миркамал Ализада	Делегация кызматчысы	Азербайжан
Сильвия Демир	Делегация кызматчысы	Чехия
Анн-Сесиль Блаубломм-Делкруа	Делегация кызматчысы	Франция
Сергей Карсека	Делегация кызматчысы	Орусия
Сенк Илери	Делегация кызматчысы	Түркия
Женис Хелвиг	Делегация кызматчысы	АКШ
Миранда Велиаж-Острози	ЕККУ ПА катчылыгынан	Албания
Фаримах Дафтарв	ЕККУ ПА катчылыгынан	Франция
Стефани Колтчанов	ЕККУ ПА катчылыгынан	Франция
Ирина Сабашук	ЕККУ ПА катчылыгынан	Украина
Натаниел Перри	ЕККУ ПА катчылыгынан	АКШ

Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясынан

Дорис Фиала	Делегациянын Башчысы	Швейцария
Карлес Жордана	ПМ	Андорра
Мэрионн Блондин	ПМ	Франция
Зсолт Сенгер-Залан	ПМ	Венгрия
Паоло Корсини	ПМ	Италия
Симонас Гентвилас	ПМ	Литва
Хэнк Оуербиик	ПМ	Нидерланды
Ингебёрг Годскесен	ПМ	Норвегия
Аркадиус Муларзык	ПМ	Польша
Идалия Серрао	ПМ	Португалия
Корнелиу Мугурел Козмансиук	ПМ	Румыния
Жош Кепеда	ПМ	Испания
Антонио Гутиррез	ПМ	Испания

Мария Консепцион де Санта Ана	ПМ	Испания
Пиерре-Элейн Фридез	ПМ	Швейцария
Суат Өнал	ПМ	Түркия
Сергей Кузнецов	Венеция Комиссиясы	Россия Федерациясы
Сергей Калченко	ЕКПА катчылыгынан	Украина
Чемавон Чахбазиан	ЕКПА катчылыгынан	Армения
Франк Дешлер	ЕКПА катчылыгынан	Франция
Богдан Торкаториу	ЕКПА катчылыгынан	Румыния
Энн Годфри	ЕКПА катчылыгынан	Улуу Британия

Европа Парламентинен

Лаима Андрикиене	Делегациянын Башчысы	Литва
Йоахим Целлер	ЕП мүчөсү	Германия
Дору-Клаудиан Фрунзулика	ЕП мүчөсү	Румыния
Рамона Николь Манеску	ЕП мүчөсү	Румыния
Кристиан Дэн Преда	ЕП мүчөсү	Румыния
Жулия Уард	ЕП мүчөсү	Улуу Британия
Эмброис Перрин	Саясий топтордон	Франция
Габриела Виристкова	Саясий топтордон	Словакия
Филипп Камарис	ЕП катчылыгынан	Франция
Тим Боден	ЕП катчылыгынан	Улуу Британия
Хелен Коллинз	ЕП катчылыгынан	Улуу Британия

ДИАУБ ШБМдын кыска-мөөнөттүү байкоочулары

Тамара Ховнанян	Армения
Сона Егхиазарян	Армения
Питер Фелч	Австрия
Доминик Рестингер	Австрия
Эмма Винсент	Австрия
Кристиан Фершуец	Австрия
Хайке Уелз	Австрия
Дидье Ауденаерт	Бельгия
Жан-Пиерре Биебайк	Бельгия
Эрика Даем	Белгия
Софи Карлшаусен	Бельгия
Селин Меирлаен	Бельгия
Дарья Суходольская	Бельгия
Микал Керни	Чехия
Жакуб Дрмола	Чехия
Элиска Флидрова	Чехия
Ян Ючелка	Чехия
Олдрик Лакина	Чехия
Степанка Литека	Чехия
Мариэлис Берг-Сонн	Дания
Питер Бохлбро	Дания
Торкилд Хоер	Дания
Кристиан Жепсен	Дания
Кирстен Жоергенсен	Дания
Ингегерд Питерсен	Дания
Жасмина Плесс	Дания
Ингрид Полсон	Дания
Грете Сков	Дания
Андерс Стюр Свенссон	Дания

Сулев Лаане	Эстония
Кристина Мүүр	Эстония
Сабрина Бей	Франция
Екатерина Бурдина	Франция
Антуан Компс	Франция
Камиль Гаутер	Франция
Стефан Левандовски	Франция
Фредерик Оберсон	Франция
Диан-Софи Тревоукс	Франция
Хайке Бадденхаузен	Германия
Хеннинг Бесс	Германия
Катя Бирнмайер	Германия
Фриц Бирнстил	Германия
Петра Борнхофт	Германия
Катарина Франциска Брайг	Германия
Жулиан Дёрманн	Германия
Торстен Фикс	Германия
Энн-Софи Гаст	Германия
Юлиана Катарина Глоклер-Фукс	Германия
Уолтер Гоферт	Германия
Агнес Колодзия	Германия
Ютта Краузе	Германия
Йенс Крейбаум	Германия
Йозеф Лехлейтер	Германия
Райнер Лингенталь	Германия
Елена Лопес Вернер	Германия
Вален Микаэл	Германия
Хайнц Нагеле	Германия
Рейнхольд Остерхус	Германия
Карл Паммер	Германия
Эккарт Рохде	Германия
Мартин Шэфер	Германия
Оливер Зигфрид Шихель	Германия
Сабрина Ширмер	Германия
Хельмут Йозеф Шлагбауэр	Германия
Карстен Дениел Шмидт	Германия
Ульрике Шуэлер	Германия
Клаудия Шульце	Германия
Кристин Смерс	Германия
Анке Смоллич	Германия
Янина Стейнкрюгер	Германия
Гисберт Фон Хаугвитц	Германия
Рене Вильгельд	Германия
Жулиана Беатрис Зиглер	Германия
Криштина Катона	Венгрия
Адриен Шукс	Венгрия
Тамас Андрас Вазари	Венгрия
Фрэнсис Болл	Ирландия
Аса Кусак	Ирландия
Теренс Флеминг	Ирландия
Фергус Глисон	Ирландия
Денис Кирби	Ирландия
Жон Линч	Ирландия
Маурицио Секати	Италия
Стефания Коко Скалиси	Италия
Илария Фасин	Италия
Франко Галдини	Италия

Альберто Мастеллар	Италия
Мишела Сечи	Италия
Аскар Ахметов	Казахстан
Жандос Чулаков	Казахстан
Сауле Козубаева	Казахстан
Гали Шаймаков	Казахстан
Гедиминас Бусиунас	Литва
Инга Гилите	Литва
Альгимантас Мисевичюс	Литва
Василе Миркош	Молдова
Мариям Бергервоет	Нидерланды
Мина Гоесженова	Нидерланды
Питер Хендрикс	Нидерланды
Мария Ниженхюис	Нидерланды
Жонас Стинен	Нидерланды
Фатима Хоугствейт	Норвегия
Ирланд Хвосле	Норвегия
Марен Сагвааг Ретландская	Норвегия
Торстейн Скетет	Норвегия
Микал Филипек	Польша
Радрислава Гортат	Польша
Александра Грабовска-Хеншель	Польша
Микал Гресзило	Польша
Рафал Жевдокимов	Польша
Юзеф Ланг	Польша
Пшемислав Озерский	Польша
Митос Пиенковски	Польша
Магдалина Полак-Зотадкиевич	Польша
Адам Зауэр	Польша
Магдалена Сидорович	Польша
Елзбиета Свидровска	Польша
Ярославский Шкирпан	Польша
Айрат Абдуллин	Россия Федерациясы
Елена Баландина	Россия Федерациясы
Артем Байкин	Россия Федерациясы
Александр Бедрицкий	Россия Федерациясы
Наталья Белая	Россия Федерациясы
Анна Белова	Россия Федерациясы
Кристина Богданова	Россия Федерациясы
Андрей Бородин	Россия Федерациясы
Игорь Чамов	Россия Федерациясы
Игорь Чибисов	Россия Федерациясы
Константин Дегтярев	Россия Федерациясы
Даниил Девяткин	Россия Федерациясы
Борис Дьяконов	Россия Федерациясы
Алексей Доровских	Россия Федерациясы
Александр Федоринов	Россия Федерациясы
Алеся Филоненко	Россия Федерациясы
Игорь Гладких	Россия Федерациясы
Татьяна Горохова	Россия Федерациясы
Анна Гожина	Россия Федерациясы
Дмитрий Грошев	Россия Федерациясы
Константин Гуз	Россия Федерациясы
Алеся Халяпина	Россия Федерациясы
Мария Ханеева	Россия Федерациясы
Николай Коньгин	Россия Федерациясы
Мария Коротина	Россия Федерациясы

Юлия Коротун	Россия Федерациясы
Юлия Куденева	Россия Федерациясы
Павел Курочкин	Россия Федерациясы
Евгений Логинов	Россия Федерациясы
Алексей Марков	Россия Федерациясы
Майкл Марковец	Россия Федерациясы
Полина Медведева	Россия Федерациясы
Вадим Монахов	Россия Федерациясы
Андрей Оствальд	Россия Федерациясы
Евгения Пирязева	Россия Федерациясы
Александр Прусов	Россия Федерациясы
Ирина Самарина	Россия Федерациясы
Елена Саутина	Россия Федерациясы
Валерий Шагеев	Россия Федерациясы
Наталья Шмелева	Россия Федерациясы
Сергей Шульга	Россия Федерациясы
Раиса Шумская	Россия Федерациясы
Евгений Скобкарев	Россия Федерациясы
Вилям Смирнов	Россия Федерациясы
Евгений Терехин	Россия Федерациясы
Святослав Терентьев	Россия Федерациясы
Дмитрий Улитин	Россия Федерациясы
Анастасия Валчук	Россия Федерациясы
Андрей Воскобойников	Россия Федерациясы
Петр Яхменев	Россия Федерациясы
Андрей Зюзин	Россия Федерациясы
Гордана Алигрудич	Сербия
Раша Неделиков	Сербия
Блаз Сламик	Словения
Бенгт Альмквист	Швеция
Эмма Беклунд	Швеция
Ларс Бьорклунд	Швеция
Дэн Эрикссон	Швеция
София Хедлунд	Швеция
Жонас Халт	Швеция
Рикард Нигрен	Швеция
Пер Ниман	Швеция
Даниэль Ольссон	Швеция
Ульф Оттоссон	Швеция
Ребекка Палмер	Швеция
Ева Римстен	Швеция
Пребен Ридин	Швеция
Мари Уттерман	Швеция
Хайнц Бахманн	Швейцария
Рафаэль Бергер	Швейцария
Мари-Тереза Карлен	Швейцария
Андреас Шейзер	Швейцария
Александра Вон Аркс	Швейцария
Анина Вебер	Швейцария
Натасия Зулино	Швейцария
Намик Эрпул	Түркия
Мэри Бруксбанк	Улуу Британия
Эндрю Колдуэлл	Улуу Британия
Энтони Кромби	Улуу Британия
Анна Глисон	Улуу Британия
Стелла Хельер	Улуу Британия
Кит Хэкл	Улуу Британия

Адриан Янсон	Улуу Британия
Жулиан Нанди	Улуу Британия
Эймир О'Кеси	Улуу Британия
Эндрю Пиблз	Улуу Британия
Карен Вайкурз	Улуу Британия
Роберт Баланов	АКШ
Ричард Баррон II	АКШ
Кристофер Блэр	АКШ
Кристофер Брандт	АКШ
Лиза Чавес	АКШ
Жеффри Кларк	АКШ
Анслем Жентл	АКШ
Уильям Хассалл	АКШ
Жеймс Хейлман	АКШ
Лесли Израил	АКШ
Андре Жейс	АКШ
Аарон Йохансон	АКШ
Таня Карпиак	АКШ
Уильям Лиццау	АКШ
Лаура Локард	АКШ
Эндрю Лонг	АКШ
Нэнси Любин	АКШ
Жеральд МакДоноу	АКШ
Энн Меррилл	АКШ
Майкл Мозур	АКШ
Муаммер Мрахоровик	АКШ
Шерри Мерфи	АКШ
Александр Николас	АКШ
Нур Нури	АКШ
Илья Нузов	АКШ
Октавиус Пинкард	АКШ
Филип Ричтер	АКШ
Девин Рожерс	АКШ
Эмилия Рим	АКШ
Жон Шеперд	АКШ
Грегори Слота	АКШ
Мэри Стегмайер	АКШ
Мэрилин Стэмплер	АКШ
Гела Сули	АКШ
Энни Тара	АКШ

Узак мөөнөттүү байкоочулар**ДИАУБ ШБМдин негизги тобу**

Александр Кельчевский	Миссия жетекчиси	Франция
Василий Вацанка		Беларусь
Ведрана Халилович		Хорватия
Моника Моравцова		Чехия
Жейн Карески		Македония
Каха Инаишвили		Грузия
Стефан Краузе		Германия
Эльма Шехалич		Германия
Марсель Надь		Венгрия
Валериу Мия		Молдова
Юрга Лукшайте-Рёлинг		Литва
Андрей Ханжин		Россия Федерациясы

Андерс Эрикссон	Швеция
Пьер Нормарк	Швеция
Руслан Овездурдыев	Туркмөнстан
Александр Стеценко	Украина
Жонатан Меллон	Улуу Британия
Кайл Бауэрс	АКШ

ЕККУ / ДИАУБ ШБМин уУзак мөөнөттүү байкоочулары

Дита Бикановска	Чехия
Адам Дрновский	Чехия
Ларс Педер Холлаендер	Дания
Ингмар Гёста Херманссон	Финляндия
Матильда Жанна Генри	Франция
Энн Мари Скробот	Франция
Брижит Франциска Хейер	Германия
Кристиан Майкл Кейлбах	Германия
Йохен Майкл Ринк	Германия
Гералдин Энн Поуэр	Ирландия
Серена Бонато	Италия
Марко Марсили	Италия
Вильям Геррит Вурхизен	Нидерланды
Ханс Диесет	Норвегия
Ойвинд Хвенкильде Сейм	Норвегия
Жалиль Киекбаев	Россия Федерациясы
Александр Кобринский	Россия Федерациясы
Всеволод Перевозчиков	Россия Федерациясы
Тина Анна-Стина Лунд	Швеция
Томас Хольцер	Швейцария
Виктор Майкл Пазински	Швейцария
Александр Жон Фолькс	Улуу Британия
Энтони Робинсон	Улуу Британия
Линда Флинн Бикман	АКШ
Макс Элдон Гоф	АКШ
Митчелл Ли Полман	АКШ

ЕККУ/ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча Бюро (ДИАУБ) ЕККУга мүчө- мамлекеттерге «адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук урматтоону камсыздоого, мыйзам үстөмдүгүн сактоого, демократиялык принциптерди колдоого, демократиялык институттарды курууга, бекемдөөгө жана коргоого, ошондой эле бүткүл коомдун масштабында көтөрүмдүүлүктү өнүктүрүүгө» көмөк көрсөтүүчү ЕККУнун негизги институту (Хельсинки саммитинин документтери, 1992-жыл). Бул ЕККУнун адамзаттык өлчөмү болуп саналат.

Варшава шаарында (Польша) жайгашкан ДИАУБ «Эркин шайлоолор боюнча Бюро» деген аталыш менен 1990-жылы Париж саммитинде негизделген жана өз ишин 1991- жылдын май айында баштаган. Бир жыл өткөн соң, Бюронун аталышы өзгөрүп, адам укуктарын коргоо жана демократияны чыңдоо багытында анын мандаты кеңейтилген. Бүгүнкү күндө Бюронун курамында 150дөн ашуун адис бар.

ДИАУБ **шайлоолорго байкоо жүргүзүү** жагынан Европадагы алдыңкы уюм болуп саналат. Жыл сайын, ЕККУ регионундагы шайлоо процесстеринин ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге, демократиялык шайлоолорду өткөрүү боюнча эл аралык милдеттенмелерге жана стандарттарга, ошондой эле улуттук мыйзамдарга шайкеш келүүсүнө баа берүү үчүн Бюро миндеген байкоочулар менен камсыз кылуу иштерин уюштурат жана жөнгө салат. Анын уникалдуу усулдары шайлоо жараянынын бардык жагдайлары боюнча тереңдетилген талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. ДИАУБ көмөк көрсөтүү боюнча долбоорлорду ишке ашыруу аркылуу ЕККУ га мүчө - мамлекеттерге шайлоо инфраструктурасын жакшыртууга жардам берет.

Бюронун **демократияны колдоо** жаатындагы ишмердиги төмөнкүдөй чөйрөлөрдү камтыйт: мыйзамдын үстөмдүгү, мыйзам чыгарууну колдоо, демократиялык башкаруу, миграция жана жылып жүрүү эркиндиги жана гендердик теңчилдик. Жыл сайын ДИАУБ демократиялык структураларды өнүктүрүү боюнча бир катар максаттуу программаларды ишке ашырат.

ДИАУБ адамзаттык өлчөм жаатында кабыл алынган **адам укуктарын жана фундаменталдык эркиндиктерин** бекемдөө жана коргоо боюнча алынган милдеттенмелердин ЕККУга мүчө – мамлекеттер тарабынан аткарылуусуна көмөк көрсөтөт. Терроризмге каршы күрөшүүдөгү адам укуктарын сактоо, адамдарды сатуудан жабыр тарткандардын укуктарын коргоо, адам укуктары боюнча окутуу жана даярдоо, адам укуктарын сактоого мониторинг жүргүзүү жана отчет түзүү, ошондой эле аялдардын укуктары жана алардын коопсуздугу сыяктуу тематикалык тармактарды камтыган кызматташтыкты бекемдөө, дараметти чыңдоо жана экспертизаларды жасоо боюнча өнөктөштөр менен биргеликте иш жүргүзөт.

Көтөрүмдүү мамиле жасоо жана **басмырлоого жол бербөө** боюнча иш-аракеттердин алкагында ДИАУБ мүчө - мамлекеттерге жек көрүүнүн, расизмдин, ксенофобиянын, антисемитизмдин жана көтөрүмсүздүүлүктүн башка формаларынын негизинде жасалган кылмыштарга каршы жооп кайтаруунун натыйжалуулугун жогорулатууда колдоо көрсөтөт.

Чыдамкайлыкты күчөтүү жана басмырлоону жок кылуу боюнча ДИАУБ төмөнкү тармактарда иш алып барат: мыйзам чыгаруу, тартип коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн окутууларды уюштуруу; кылмыштарга жана көтөрүмсүздүүлүктүн көрүнүштөрүнө жооп кайтарууга мониторинг, отчеттуулук жана байкоо жүргүзүү; көтөрүмдүүлүктү, урматтоону жана өз-ара түшүнүүнү жайылтуу боюнча агартуу иш- чаралары.

ДИАУБ мүчө - мамлекеттерге **Рома жана Синти** элдери боюнча, алардын саясат маселелери боюнча кеңештерди берет. Бюро Рома жана Синти жамааттары арасында потенциалды күчөтүүгө жана алакаларды чыңдоого жардамдашып, Рома жана Синти өкүлдөрүнүн директивдүү орган катары иш алып баруусуна көмөктөшөт.

ДИАУБ тарабынан аткарылып жаткан бардык иш-чаралар ЕККУга мүчө - мамлекеттер, ЕККУнун институттары жана жер-жерлердеги өкүлчүлүктөрү, ошондой эле башка эл аралык уюмдар менен биргеликте тыгыз координация жана кызматташтык аркылуу жүргүзүлөт.

Толук маалыматты ДИАБдун төмөнкү вебсайтынан ала аласыздар: (<http://www.osce.org/odihr>).